

**IRAK KÜRT MUHALAFET HAREKETİNDE ULUSLARARASI BOYUT:
1918-1975 ARASI DÖNEMİN ANALİZİ**

Ogün DURU*

ÖZET

Bu makalede, Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler arasında merkezi yönetime karşı gelişen muhalefet hareketinin, bölge ve bölge dışı ülkelerle kurduğu ilişkilerden nasıl etkilendiği irdelenmektedir. Araştırmanın varsayımı, Kürt hareketinin ortaya çıktığı şartların, siyasi taleplerini dillendirme ve merkezi yönetimine bunları kabul ettirme başarısının dış dinamiklerle yüksek bir bağımlılık ilişkisi içinde olduğudur. Çalışmada; dış etkilerin Kürt kimliği'nin olgunlaşmasına, siyasi talep çitasının yükseltilmesine, muhalefetin bütünlüğüne ve dağınıklığına ne yönde tesir ettiği sorularına cevap aranmaktadır. Bu bağlamda çalışma Irak'ın İngiliz etkisine girdiği 1917 ile Kürt hareketinin en önemli kırılma noktalarından birini yaşadığı 1975 yılı arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kürt Hareketi, Dış Dinamikler, Kürt Kimliği, Kuzey Irak.

**THE INTERNATIONAL DIMENSION OF IRAQI KURDISH OPPOSITION
MOVEMENT: THE EVALUATION THE PERIOD 1918-1975**

ABSTRACT

This article evaluates the effects of regional and non-regional countries on Kurdish movement against its opposition to the central government. It argues that the conditions that lead Kurdish movement emerged, its success in articulating its political demands, and its enforcement on central government to accept and recognise them are to a great extend dependent on the external dynamics. Thus, the article focuses on how the external dynamics reconstructs Kurdish identity, ascends the level of political demands of Kurds, and leads to integration and dispersion of its opposition to the central government. In this context, the scope of the research covers the period between the onset of the British influence in Iraq in 1917, and one of the most important breaking points of the Kurdish movement in 1975.

Keywords: Kurdish Movement, External Dynamics, Kurdish Identity, Northern Iraq

İNGİLTERE ve TÜRKİYE’NİN KÜRT HAREKETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:1918-1926 ARASI DÖNEM

1918-1919 aralığında Irak’taki yönetim modelini oturtmaya çalışan İngilizler, Musul’un kontrolünü amaçlayan Kürt projesine iyi bir başlangıç yapmış fakat çok kısa sürede projede kullandıkları aktörlerle ters düşmüşlerdir. İngilizler Musul’a hâkimiyetlerini, o dönem için bölgenin en nüfuzlu Kürt ileri geleni olan Şeyh Mahmud Berzenci’yi yetkilendirerek sağlamaya çalışmıştır. Süleymaniye’de yaşayan Şeyh Mahmud Berzenci, toprak sahibi bir aristokrat ve aynı zamanda Kadiri tarikatının başıydı.¹ Şeyh Mahmud gücünü büyük ölçüde, dedesi Şeyh Kek Ahmed ve babası Şeyh Sait ile üne kavuşan Berzenci Ailesi’nin itibarından alıyordu. Berzenci ailesinin etkinlik alanı ise Süleymaniye ile sınırlı olduğu belirtilmektedir.²

Şeyh Berzenci, Osmanlı devleti ve İngiltere ile ilişkilerinde reelpolitığe uygun hareket etmiştir. En büyük hassasiyeti, yerel hâkimiyetini ya da otoritesini korumak, yani özerkliğini muhafaza etmek olmuştur. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı’nda silahlı birlikleriyle Osmanlı devleti safında İngilizlere karşı savaşmıştır. Osmanlı devletinin geri çekilmek zorunda kalacağına ve İngiltere’nin bölgeyi ele geçireceğine kanaat getirdiğinde ise, konumunu garantileyecek pazarlıklara girişmiştir. İngilizlerle ilişkilerinin istenen sonucu vermediği zamanlarda ise Türklerle ilişkiye girmeye çalışacaktır.

Şeyh Mahmud İngilizlerle ilk kez, 7 Nisan 1918’de Kerkük’ün işgal edilmesinden hemen sonra ilişki kurmuştur. Kerkük’teki İngiliz komutanına yazdığı mektupla İngilizlerin hâkimiyeti altında bir Kürt yönetimi kurulmasını ve özerk yönetimin başkanlığını kendisinin atanmasını istemiştir. Ancak, bölgenin en büyük aşiretlerinden Hemevendlerin de İngilizlerle ilişki kurmaya çalıştığı sırada dengeler aniden değişmiş, İngilizler Kerkük’ten çekilmiş, Türk yetkililer Mahmud’un temaslarını öğrenmiştir. Süleymaniye’deki Türk askeri birliğinin komutanı Mahmud’u tutuklamış, Irak cephesinden sorumlu komutanı da idama mahkûm etmiştir. Ancak infaz gerçekleştirilmemiş ve bir süre sonra Irak’taki 6. Ordu Başkomutanlığı’na getirilen Ali İhsan Paşa daha farklı bir siyaset gütmüştür. Ali İhsan Paşa, Berzenci’yi kazanmaya çalışmış ve İngilizlere karşı kendisinden faydalanmak için savaş gücü kapasitesini artırmıştır.³

Mondros Ateşkesi’nin yapılması ve Ali İhsan Paşa’nın Osmanlı kuvvetlerini bölgeden çekmek zorunda kalması üzerine, Paşa Süleymaniye’nin yönetimini Şeyh Mahmud’a bırakmıştır.⁴ Berzenci ise, Osmanlı devletinin çekilmesinden sonra bölgeye girmesi

kesinleşen İngilizlerle yeniden pazarlıklara girişmiştir. Binbaşı Noel Süleymaniye'ye gelmiş ve kendisiyle görüşmüştür. Noel, bölgede ilk tetkikleri yapan ve İngiliz siyasetine yön verme etkisine sahip bir istihbarat subayıydı. Bu nedenle Kürtlere özerklik verilmesi önerisi, (1920'ye kadar görevde kalacak) Bağdat'taki Yüksek Komiser Arnold Wilson tarafından kabul edilmiştir.⁵

Neticede, 1 Aralık 1918'de Süleymaniye'yi ziyaret eden Yüksek Komiser Wilson, Mahmud'a verdiği bir mektupla İngiliz devleti adına onu bölgenin valisi olarak yetkilendirmiştir. Şeyh Mahmud kendini tüm Kürtlerin temsilcisi olarak göstermek için 40 aşiret reisinin imzası olan bir mektup vermiştir.⁶ Merkezi Süleymaniye ve resmi dili Kürtçe olan bu yönetim, kendi askeri birliği, bütçesi ve gelir kaynaklarıyla ayakları üzerinde durabilen bir birime dönüştürülmeye çalışılmıştır.⁷ Ancak Şeyh Mahmud'un hâkimiyetini daha geniş bir bölgeye yayma arzusunun Yüksek Komiser Wilson'un görüşleriyle çatışması ise ilişkilerde aniden büyüyen bir çatlak yaratmıştır. Başından beri Kürtlerin özerkliğine karşı olan geleneksel emperyalizmin temsilcisi Yüksek Komiser Wilson, Kürtlerin de Araplar gibi bölünmesi ve kendilerini yönetmede başarısız olmaları halinde ne yapmaları gerektiğini İngiltere'nin tayin edeceği düşüncesindeydi. 1 Aralık 1918'de Mahmud'u yetkilendirmeye geldiğinde gövde gösterisi ve İngiltere destekli "birleşik-bağımsız Kürdistan" sözü verilmesi ısrarıyla karşılaşan Wilson, yetkinin kaynağının İngiltere olduğunu anlatmakta güçlük çekince Berzenci yönetimine karşı daha mesafeli bir politika içinde yer almıştır. Buna karşın Şeyh Mahmud hiçbir zaman bulunduğu noktayı İngilizlere borçlu olduğunu düşünmemiştir.⁸

Şeyh Mahmud'un bağımsızlık yönündeki girişimleri İngilizlerin tepkisine yol açmış ve 1919'da Kerkük ve Kifri ilçeleri Süleymaniye'deki özerk yönetimin yetki sahasından çıkarılmış; ardından Revanduz ile Köysancak da Erbil'e bağlanmıştır. Böylece Süleymaniye'deki özerk yönetimin etki alanı bu şehir ve yakın çevresinden ibaret kalmıştır.⁹ Bu gelişmeler üzerine Şeyh Mahmud doğrudan çatışmaya girerek İngilizlere isteklerini kabul ettirme politikasına yönelmiştir. Ancak çatışmalar İngiltere'nin üstünlüğüyle sonuçlanmış ve Şeyh Mahmud yakalanarak Hindistan'a sürgüne gönderilmiştir.¹⁰

1920 yılına gelindiğinde Anadolu'da gelişen kurtuluş savaşı İngiltere'nin Kürt politikasını modifiye etmesine yol açmıştır. Osmanlı sonrası döneme ilişkin olarak Şubat 1920 Londra Konferansı, Nisan 1920 San Remo Konferansı ve nihayet Ağustos 1920 Sevr Anlaşması, hem İngiltere'nin Kürt politikasını büyük ölçüde netleştirmiş hem de

Anadolu'nun nasıl paylaşılacağına karar verilmiştir. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda Musul'daki Kürtlerin geleceğini tayin edecek çok önemli hükümler içermiştir. Anlaşma'nın 62, 63 ve 64. maddelerinde bazı koşulların yerine gelmesi halinde 1 yıl zarfında bağımsızlığına kavuşacak özerk bir Kürdistan kurulması öngörülmüştür. Özellikle 64. Madde doğrudan Musul'la ilişkilidir.¹¹

Madde 64: İşbu anlaşmanın yürürlüğe konuşundan bir yıl sonra, 62. maddede belirtilen bölgedeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurmaları halinde ve Konsey bu nüfusun bu bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı onlara tanımayı salık verirse, Türkiye, bu tavsiyeye uymayı ve bu bölgeler üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi şimdiden yükümlenir. Bu vazgeçmenin ayrıntıları başlıca Müttefik devletlerle Türkiye arasında yapılacak özel bir sözleşmeye konu olacaktır. Bu vazgeçme gerçekleşirse ve gerçekleşeceği zaman Kürdistan'ın şimdiye dek Musul Vilayeti'nde kalmış kesiminde oturan Kürtlerin, bu bağımsız Kürt devletine kendi istekleriyle katılmalarına, başlıca Müttefik devletlerce hiçbir karşı çıkışta bulunulmayacaktır.

Konferanslar ve anlaşmalar sürecinden sonra İngiltere'nin Kürt politikası ve Bağdat'ta kurulacak sistemin esasları, Mart 1921'de Kahire'de Winston Churchill'in başkanlığında yapılan toplantıda kesin çizgilere kavuşturulmuştur. Toplantıda, üç eski Osmanlı vilayetinin tek bir devlet -Irak'ın- çatısı altında birleştirilmesine, Fransızların Suriye'den kovduğu Faysal'ın kral yapılmasına ve ertesi yıl İngiltere-Irak arasında 25 yıl geçerliliği olan işbirliği anlaşması imzalanmasına karar verilmiştir. Kararlar hemen uygulanmış ve Faysal, 23 Ağustos 1921'de Bağdat'ta tahta çıkarılmıştır.¹² Krallık için yapılan göstermelik referandumda, Süleymaniye halkı oylamaya katılmayı reddetmiş; yüzde 4 civarındaki "hayır" oylarının büyük bölümü de Osmanlı yöneticisi isteyen Türkler ve Kürt yönetici isteyen Kürtlerin birarada yaşadığı Kerkük'ten çıkmıştır. Faysal'ın taç giyme törenine Süleymaniye'den ve Kerkük'ten katılan olmamıştır.¹³

Diğer yandan Türkiye ise İngiltere'nin Musul üzerindeki hak iddiasından ciddi rahatsızlık duymaktaydı. TBMM Hükümeti 1921-22 döneminde Musul'un kuzeyine bazı birlikler göndererek askeri operasyonlara başlamıştır. Aynı dönemde İngilizler tarafından sürgüne gönderilen Şeyh Mahmud Hindistan'daydı ve özellikle Süleymaniye çevresinde karışıklıklar ve ayaklanmalar artarak sürmekteydi.

Mustafa Kemal, Musul'daki Kürtlerin durumunu dikkatle izlemiştir. Henüz Milli Mücadele'nin örgütlenme çabalarının sürdüğü bir dönemde, Erzurum Kongresi'nin kararlarını Berzenci'ye iletmış ve işbirliği içinde hareket edilmesini gündeme getirmiştir.¹⁴ 1 Şubat 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal'in verdiği talimatla, Mısır Çerkezlerinden Özdemir Bey komutasında bir grup asker Revanduz'a gönderilmiştir. Talimatta, bu birliğin Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı ve tamamen mahalli bir örgütlenme olduğu görüntüsü verilmesi istenmiştir.¹⁵ Özdemir Paşa ve müfrezesi 24 Haziran 1922'de bölgeye geldiğinde Surçi (Sürücü), Barzan, Zebar, Nadost ve Pistar gibi aşiretler Türklere destek veriyordu. Aşiretlerle başarılı ilişkiler kuran Özdemir Paşa kısa sürede Kürdistan sorunu ve Kürt hükümeti işinin İngiliz oyunu olduğuna, İngilizlerin İslam birliğini parçalamaya, Müslümanlar arasında ikilik yaratmaya çalıştığına pek çok kimseyi ikna edebilmiştir. Çalışmalar sonucunda İngiliz karşıtı olanlar ve Türkleri seven Kürtler harekâtın merkezi Revanduz'da toplanmış, kısa süre içinde İngilizlere karşı küçük ayaklanmalar tertiplenmiştir. Özdemir Bey'in müfrezesi aşiret birlikleriyle takviye edilmişti. Ancak halen İngiliz kuvvetleriyle mukayese edilemeyecek kadar az ve donanımsızdı. Bu nedenle de harekât son derece dikkatli yürütülmüştür.¹⁶

Kürt bölgesinde siyasi ve askeri hâkimiyetleri iyice azalan İngilizler, Türklerle Kürtlerin Süleymaniye'ye ortak harekât düzenlemesinden korktukları için bu şehirdeki askeri birliklerini geri çekmişlerdir. Meydana gelen yönetim boşluğu üzerine, Süleymaniyeli ileri gelenler bir kent meclisi kurmuşlar, meclisin başına Şeyh Mahmud'un kardeşi Şeyh Kadir getirilmiştir. Ancak Meclis Revanduz'daki komutanlığın baskısını üzerinde hissetmiştir.¹⁷ Dönemin tanıklarından Refik Hilmi'ye göre Türklerin bölgedeki etkisi öylesine artmıştır ki, dengeler artık İngiltere aleyhine dönmüştür. Revanduz'u üs tutan Türkler ve Kürtler burada kendi Milli Meclislerini kurmuştur. Meclisin başına Surçi (Sürücü) Aşireti Reisi Şeyh Rakip getirilmiş, emrine verilen askeri güçle İngiliz kuvvetleriyle yapılan savaşlarda önemli başarılar sağlamıştır. Etki alanları Zibar, Akra, Ronya ve Derbend'e kadar yayılmıştır. Kürt aşiretlerinin çoğu Türklerle işbirliği yapmaya başlamış, hatta Süleymaniye'de Türk sempatanları çoğunluğa ulaşmıştır. Amediye halkı ve Şeyh Ahmet Barzani de Revanduz Kürtlerinin safına geçmiştir.¹⁸

Köşeye sıkışan İngilizler, 1919'da sürgüne gönderdikleri Şeyh Mahmud Berzenci'yi, Kerkük ve Erbil'e karışmaması şartıyla 30 Eylül 1922'de Süleymaniye'ye geri göndermişlerdir. Mahmud bir ay içinde teşkilatlı bir hükümet kurmuş ve ikinci ayın sonunda

yani Kasım 1922’de kendisini “Kürdistan Kralı” ilan etmiştir.¹⁹ Mahmud’un dönüşüyle birlikte İngilizlerin korktukları başlarına gelecektir. Türklerle pazarlıklara girişen Mahmud İngilizlere karşı her an harekete geçmeye hazır olduğunu bildirecek, önkoşul olarak ise İngiliz işgalinden kurtulmayı müteakip Türk hükümetinin kendilerine muhtariyet tanımamasını isteyecektir. 29 Aralık 1923’te aralarında aşiret liderlerinin de katıldığı yemin töreninde, Kur’an’ı Kerim’e el basılarak, “...Âlemi İslamiyete bağlı kalmak şartıyla Türk hükümetinin vereceği meşru bir imtiyazı ve idare-i muhtariyeti, İngilizlerin Kürt kavmine vermek istedikleri gayrı meşru bir istiklale tercih ettikleri ve bu ihsana karşı her türlü emir ve mücadeleye hazır ve kendilerinden başka hiçbir nüfuza merbut kalmayacakları...” yeminini etmişlerdir.²⁰ Artık İngilizler için Berzenci’nin kesin olarak bertaraf edilmesi gerekiyordu. Çünkü Kürt bölgelerindeki karışıklığın yanı sıra, Berzenci’nin güneydeki Şiiilerle ülkede genel bir ayaklanma için temas kurduğu ve Özdemir Bey’le beraber Kerkük’e ortak saldırı planı yaptığı bilgisini almışlardı.²¹ Öte yandan Ankara Hükümeti ise ne Özdemir Bey’e askeri destek vermeye ne de Özdemir Bey’in Mahmud’u Türkiye’nin yanına çeken özerklik pazarlığına sıcak bakmıştır. Ankara’da umutlar Ocak 1923’te başlayacak Lozan görüşmelerindeki diplomasi trafiğine bağlanmıştır.

Türk ordusunun Musul’a girmekten vazgeçmesinden sonra, beklediği yardımcı kuvvetlerin gelmemesi Özdemir Bey’in bölgedeki otoritesini sarsmış, yörenin en büyük aşiretlerinden olan Barzan ve Balık aşiretleri İngilizlerle anlaşmaya başlamış ve kuvvet dengesi Türkler aleyhine dönmüştür.²² Bunun üzerine İngilizler meşhur hava kuvvetleriyle şiddetli bir saldırıya geçerek Mart 1923’te Berzenci’yi Süleymaniye’den ayrılmak, Türk birliklerini de Revanduz’dan geri çekilmek zorunda bırakmıştır.²³ Cephane sıkıntısına düşen ve kuvvetleri azalan Özdemir Bey, İran’a sığınmıştır. Böylelikle Türkiye’nin Kürt bölgesindeki askeri varlığı son bulmuş olmaktadır.

Askeri olarak Musul vilayetinin bir bütün olarak İngilizlerin etkisi altına girmesi Lozan görüşmelerini de doğrudan etkilemiştir. Lozan’da Türkiye Musul üzerindeki hak iddialarını gündeme getirmesine rağmen İngilizler bu konuda taviz vermek istememiştir. Bu durum doğal olarak her iki tarafın da Kürt hareketi üzerindeki etkisini artırmasına yol açmıştır.

Musul Sorunu Bağlamında Irak Kürt Hareketi: Türkiye'nin ve İngiltere'nin Kürt Politikası

Lozan'daki görüşmelerinde sırasında TBMM'de Musul'un İngilizlere bırakılacağı yönünde bir hava sezilmesi üzerine bazı Kürt milletvekilleri kuzey-güney ayrılığına tepki göstermişlerdir. TBMM'deki gizli oturumda Hükümet'e karşı eleştiri dozunun yükselmesi üzerine, Mustafa Kemal, Misak'ı Milli'nin belli bir sınırı olmadığını anlatan bir konuşma yapmıştır.²⁴ Lozan görüşmelerinin kesildiği ve iki ay ara verildiği dönemde çok önemli bir gelişme yaşanmıştır: Hilafetin kaldırılması. 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması Ankara'nın Anadolu Kürtleri'yle olduğu kadar Musul vilayetindeki Kürtlerle ilişkilerinde de bir milat olmuştur. Ömer Kürkçüoğlu Hilafet'in kaldırılmasını, Musul'u alarak Araplara komşu olacak Türkiye'nin İslam etkenini hilafet üzerinden tehlikeli biçimde kullanmasından korkan İngilizlere güvence vermesi şeklinde açıklamaktadır. Kürkçüoğlu'na göre, hilafetin kaldırılması Şeyh Sait İsyanı'nda belirleyici rol oynadığı gibi Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul üzerindeki Türk iddiasını da haliyle zayıflamıştır. Çünkü milliyetçi düşünceye yabancı olan Musul Kürtlerinin Türkiye'yi Irak'a tercih ettikleri söylenebiliyorsa bunun başlıca nedeni, Halife'ye yani İslam'a olan bağlılıklarıydı.²⁵ Nitekim o dönem Musul'da görevli olan İngiliz siyasi subayı Edmonds durumu şöyle anlatmıştır:²⁶

...Mart ayının ortalarında bu olayı ilk duyduğumuzda büyük şaşkınlığa düştük ve kulaklarımıza inanamadık. Bugüne kadar Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan şeklinde tutan propagandalar esas itibarıyla Kürtlerin, bu en büyük dini otoritelerine karşı beslediği boş inançtan kaynaklanan derin saygılarına dayanıyordu. Bu nedenle Türklerin üzerine bastıkları zemini bu şekilde ayaklarının altından kaydırmaları bize gerçek olmayacak kadar güzel bir gelişme olarak görünüyordu..."

İngilizler, Türk tarafının ısrarlarına rağmen sınırın MC tarafından çizilmesi istemişlerdir. MC kararı çerçevesinde 19 Mayıs 1924'te, Haliç Konferansı olarak bilinen görüşmeler başlamıştır. Türk tarafı bu görüşmelerde Türkler ve Kürtlerin siyasal geleceklerini birleştirmiş iki kardeş halk olduğunu ve tam bir eşitlik içinde bir cumhuriyet kurduklarını, Musul vilayetinin de bunun bir parçası olduğunu bildirmiştir. İngiltere'nin bu yaklaşıma karşı olması sonucu Haliç Konferansı 5 Haziran'da çözüme ulaşmadan dağılmıştır.²⁷

Türkiye'nin üyesi olmadığı MC, 20 Eylül 1924'te görüşmelere başlamıştır. İngilizler burada da Türk tarafının plebisit önerisine karşı çıkmış ve bölgeye gönderilmek üzere bir

komisyon oluşturulmasını istemiştir. Musul'da incelemelerini tamamlayan Komisyon ise 16 Temmuz 1925'de MC'ye sunduğu detaylı raporunda özetle şu önerilerde bulunmuştur:²⁸

- Çoğunluğu oluşturan 500 bin kadar Kürt'ün ne Türk ne de Arap olduğu,
- Ekonomik açıdan Musul'un Irak'a bağlı kalması ve bölgenin yararı için Irak-Türkiye arasında ekonomi anlaşması yapılması gerektiği,
- Hakkari'yi Musul'dan ayıran eski vilayet sınırı şeklinde çizilen Brüksel Hattı'nın coğrafi sınır olarak belirlenmesi,
- Irak'taki manda yönetimi en geç 1928'de sona ereceği için, bu yönetimin 25 yıl uzatılması ve Musul vilayetindeki Kürtlere yönetsel ve kültürel haklar verilmesi kaydıyla, Musul vilayetinin Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm yolu olduğu; bu iki hususa uyulmadığı takdirde ise Musul vilayetinin Türkiye'ye bırakılmasının uygun olacağı,
- Musul'un taksimine karar verilmesi halinde ise, Küçük Zap çizgisinin sınır olabileceği.

İngilizler Komisyon'un 2 şartını kabul ettiklerini ve zaten Kürtlerin haklarıyla ilgili şarta hâlihazırda uyduklarını belirtmiştir. Türk tarafı ise, İngilizlerin Türkiye'ye karşı art niyetli hareketine vurgu yapmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Kürtlerle Türkler arasında ayırım gözetilmesini eleştirerek şöyle demiştir: “Korumak gerekçesiyle bir unsuru ayırmak için izlenen amacı bir türlü anlayamıyorum. Bu amaç, Kürtlerin ufak bir bölümünü elde bulundurarak, bunları Kürt çoğunluğa sahip ülke (Türkiye) aleyhinde kullanmak mıdır?”²⁹

Türkiye'nin Komisyon raporuna karşı çıkması üzerine MC Meclisi 19 Eylül'de Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na gitmiş ve buradan MC Meclisi'nin aldığı kararın bağlayıcı olduğu kararını çıkartmıştır. Bunun üzerine Meclis 16 Aralık 1925'te Komisyon'un raporunu benimseyerek, Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl uzatılması için İngiltere'yle Irak arasında yeni bir ittifak anlaşması yapılmasını istemiştir. Kararda; “Altı ay içinde bu şartın yerine getirildiği, Meclis'in bilgisine sunulduğu takdirde, Meclis bu kararının kesinleştiğini ilan edecek ve sınır çizgisinin belirlenmesi için gerekli tedbirleri gösterecektir. İngiltere Hükümeti, mandater devlet olarak Kürt halkı için Soruşturma Komisyonu'nca görülen mahalli yönetime ilişkin güvenceleri aldığını gösteren yönetsel tedbirleri Meclis'e sunmağa çağrılır” denilmiştir. İngiltere, MC Meclisi'nin kararı uyarınca 18 Ocak 1926'da yeni bir

antlaşma yapmış ve bunu bildirmiştir. Bunun üzerine MC Meclisi 11 Mart 1926'da, 16 Aralık 1925 tarihli kararının kesin olduğunu ilan etmiştir.³⁰

Türkiye, Musul'u Irak'a bırakan karara başlangıçta büyük tepkiler gösterdiği halde,³¹ daha sonra tutumunu yumuşatmış ve 5 Haziran 1926'da İngiltere'yle bir anlaşmaya imza atmıştır. Böylelikle Türkiye Musul üzerindeki haklarından vazgeçerken, Kürtler de yeni Irak devletinde varlığını sürdürmek için yeni bir mücadele dönemi başlatmak zorunda kalacaklardır. Türkiye tarafındaki desteğin kesilmesi ise Kürtlerin İngilizler karşısında zayıflamasına yol açmıştır.

Bölgesel Muhtariyetten Mahalli Özerkliğe: İngiltere'nin Kürt Hareketine Etkin Olması

Türkiye ile İngiltere arasında görüşmelerin sürdüğü yıllarda Şeyh Mahmud'a bağlı güçler kesintili bir şekilde İngilizlerle mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Şeyh Mahmut, Türkiye'nin devreden çıkmasından sonra dış destek arayışı için 20 Ocak 1923'te SSCB'ye yönelmiştir. "Doğunun kurtarıcısı SSCB'nin Kürtlere yardım elini uzatması"ni isteyen Mahmud, Kürt halkının kendi kaderini SSCB'ninkiyle birleştirmeye hazır olduğunu ve Rus halkını doğal müttefik olarak gördüklerini bildirmiştir. Ancak ayaklanmanın sınırlı bir çevreyle sınırlı kalması, bölgesel isyana dönüşmemesi, mıntıklar arasındaki fiziki kopukluk, isyancıların silah gücündeki zayıflık ve dış yardım olmaması gibi nedenlerle Berzenci başarılı olamayacaktır.³²

Kürt muhalefetinin askeri yöntemler kullanılarak kontrol altına alındığı bir dönemde İngiltere MC'nin Musul kararının önkoşullarından biri olan Kürtçenin kullanımı gibi yükümlülükleri yerine getirmemiştir. 1926'da MC'yi etkilemek için çıkarılan ve Kürtlerin kendi dillerinde ilköğretim görmelerine ve yayın yapmalarına izin veren Yerel Diller Yasası tam manasıyla uygulanmamıştır. Hatta 1926-27'de Kürt kültür derneklerinin sayısı ve siyasi faaliyetlerinin artması üzerine bunların kapatılması yoluna gidilmiştir.³³ Yine, Mayıs 1926'da Kerkük'teki Kürt vekillerin Kürt dilinin kullanılması önerisi kabul edilmemiştir.³⁴ 1929 başında Irak parlamentosunda 4 Kürt milletvekili tarafından sunulan ve Dohuk'un kuzeyinde yönetim merkezi olan bir liva kurulmasını, Irak Hükümeti'nin gelirlerinin yüzde 20'sinin Kürt bölgesinin gelişmesine ayrılmasını, Kürtçenin zorunlu eğitim dili haline getirilmesini, Kürt bölgesinden Irak hükümet birliklerini çıkartılmasını, Irak hükümetine iki Kürt temsilci atanmasını içeren paket de ret edilmiştir.³⁵

İngiltere'nin 1929'da 3 yıl sonrası için Irak'ın MC üyeliğini yani mandanın sona erip bağımsızlığını almasını destekleyeceği vaadiyle Iraklı yöneticileri ikna etmesi sayesinde 1930'da Irak ile İngiltere arasında imzalanan ittifak anlaşmasında, Kürtlere ilişkin hükümlerin yer almaması Kürtlerin tepkisini çekmiştir. MC'ye dilekçeler gönderilerek durum protesto edilmiştir.³⁶ Süleymaniye'de gösteriler düzenlenmiştir. Celal Talabani'ye göre öğrencilerin, işçilerin, ücretlilerin ve ticaret erbabının katıldığı Eylül 1930'daki bu gösteriler, Kürt hareketinin siyasi üssünün kırsaldan şehirlere kaydığının işaretiydi. Tepkiler üzerine Irak Hükümeti 1930'da, Kürtçe'nin bölgede resmi dil olmasına ilişkin yasa çıkarıldığını ilan etmişse de uygulamada herhangi bir şey yapılmamıştır.³⁷ Süleymaniye'de artan gerilim ise Şeyh Mahmud Berzenci'nin bir kez daha isyan etmesine fırsat vermiştir. Fakat, "Bağımsız Güney Kürdistan Hükümeti'nin" tanınmasını isteyen Mahmud bu sefer ağır bir yenilgiye uğramış ve göz hapsinde tutulacağı Bağdat'a götürülmüştür.³⁸

Irak'ın Mayıs 1932'de MC'ne bazı güvenceler vermesi üzerine, 3 Ekim 1932'de de MC'ye tam bağımsız üye olarak kabul edilmiştir.³⁹ Irak Hükümeti'nin dil, din, ırk, milliyet vs. ayrımı yapılmayacağı türünden güvenceler verdiği deklarasyonda Kürtlerle ilgili 4. ve 9. maddelerde şu hususlar yer almıştır:⁴⁰

"Hiçbir Irak vatandaşının herhangi bir dilin zorunlu olarak kullanılmasına mecbur edilmemesi; Arapça resmi dil olsa dahi Kürtçe ve Türkçe'nin kullanımını öngören 9. madde uyarınca anadili resmi dil ile aynı olmayanlar için mahkemelerde sözlü ve yazılı olarak kendi dilini kullanmasına izin veren imkanların oluşturulması; Irak yönetiminin Musul, Erbil, Kerkük, Süleymaniye'de ve Kürtlerin ezici çoğunlukta oldukları bölgelerde Arapça ile birlikte Kürtçeyi de resmi dil olarak kabul etmesi; bununla birlikte, önemli bir Türkmen nüfusu bulunan Kerkük ve Kifri de ise resmi dilin yanında Kürtçe ya da Türkçe'nin de kullanılması; tüm bu bölgelerin memurlarının Kürtçe ya da Türkçe bilenlerden seçilmeleri".

Bağdat Hükümeti'nin deklarasyonunda geçen hususlar, kısa bir süre sonra Kürt hareketinin asgari taleplerinin çıtası olarak kabul görecektir; merkezi yönetim ilk zamanlarda hayata geçirmek istemediği bu şartları Kürtlerin pazarlık gücü arttıkça bizzat kendisi masaya getirecek, ama bu sefer de Kürt hareketi "ulusal hak" çıtasını yükseltmiş olacaktır.

IRAK DEVLETİ VE KÜRT MUHALEFETİNİN DIŞ DESTEK ARAYIŞLARI: 1932-1945 ARASI DÖNEMİ

Irak, 1932 yılında bağımsızlığına kavuşurken ve MC'ye kabul edilirken Kürt bölgesinde güvenlik alanında ciddi bir sorun bulunmamaktaydı ve Bağdat hem İngiltere hem de bölgesel işbirliği ile sorunları çözme konusunda adımlar atmaktaydı. Ayrıca 1933-1938 arası dönemde Kürt hareketinin İran ve Türkiye'de etkili olması bu ülkeleri birbirine yakınlaştırmıştır. Bu kapsamda 25 Haziran 1938'de Sadabat Paketi Anlaşmasının onay işlemleri tamamlanmış ve Türkiye-İran-Irak üçlüsü Kürt aşiretlerinin kontrolü konusunda uzlaşmaya varmıştır. Sadabat Paketi'nin 7. maddesi şu şekildedir:⁴¹

...Bağıtlı taraflardan her biri, kendi sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliği sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir...

Bağdat'ın bölgesel işbirliğine yönelmesine karşın Kürt muhalefeti de kendi içinde gizli örgütlenmelerle Bağdat karşısında askeri bir direnç oluşturma politikasına yönelmiştir. Bu dönemde Irak Genelkurmay Başkanı olan Kürt kökenli General Bekir Sıtkı'nın, kısa iktidarı süresince Kürtleri ve Türkmenleri ordu içinde üst kademelere terfi ettirmesi önemli olmuştur. Ordu içinde sayıları artan ve yüksek rütbelere alan Kürt subayları, daha sonra görüleceği üzere, gizli Kürt örgütü Hevi başta olmak üzere Kürt hareketi içinde çok etkin roller üstlenecektir. Molla Mustafa Barzani'nin uzun süre için en önemli kurmayları bu subaylar olacaktır. Sözkonusu yer altı örgütlenmelerinden, Şeyh Mahmut Berzenci'nin oğlu Şeyh Latif'in Komala Brayeti (Kardeşlik Cemiyeti) ile koyu milliyetçi Darker örgütünün bir avuç üyesi vardı.⁴² Ancak Hevi örgütünün durumu daha farklıydı. Hevi 1930'ların sonunda, Şeyh Mahmut Berzenci'nin kısa bir süreliğine danışmanlığını yapan Prof. Refik Hilmi tarafından kurulmuştu.⁴³ Diğer örgütlere göre çok daha geniş bir ağ inşa etmişti. Farklı meslek gruplarından üyeleri vardı. Subaylar, öğretmenler, öğrenciler, petrol ve demiryolu işçileri gibi meslek grupları ile bazı şeyh ve aşiret lideri üyeleri vardı. 1941'de Alman yanlısı Reşit Ali darbesinden ve Refik Hilmi'nin Darker Partisi'ne katılmasından sonra bazı örgütlerin sorumluları kendi örgütlerini feshederek bir konferans toplayacak ve Hevi bünyesinde birleşecektir.⁴⁴

Kürt muhalefetin içinde kurulan gizli örgütlerin İngiltere'ye yakınlaşma çalışması da yürütmesi dikkat çekicidir. Dönemin Irak İçişleri Bakanlığı Danışmanlığı görevini yürüten Edmonds'a göre milliyetçi Kürtler İngilizlerin kalıcı varlığı konusunda ikiye bölünmüştü. Şeyh Mahmud ve diğer aşiret liderleri İngiltere'nin çok yakında ya da daha sonra Kürtlerin meşru haklarını teslim etmek için bir şeyler yapacağını düşünmekteydi. İkinci grup ise Kürtlerin durumunun İngilizlerin imparatorluk politikalarıyla açık biçimde çeliştiğini ve İngilizlerin Kürtleri Araplara tercih etmesinin mümkün olmadığını düşünüyordu. Fakat entelektüellerin ve subayların oluşturduğu bu grubun büyük bölümü Almanlarla ya da Ruslarla muhatap olmaksızın İngilizleri tercih ediyordu.⁴⁵ Ancak 1940'lara doğru Almanya'nın da genelde Orta Doğu özelde de Irak siyasetine egemen olma mücadelesine girmesi Kürtlere yeni ittifaklar kurmalarının kapısını aralayacaktır.

Irak Üzerindeki İngiliz-Alman Rekabeti ve Kürt Hareketine Etkisi

Kürt meselesi, Bekir Sıtkı'nın 10 aylık iktidarı sonunda, Türkiye'deki askeri tatbikata katılmak üzere yola çıktığı sırada bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra, bu sefer İngiliz-Alman rekabeti temelinde ısınmıştır. Almanya'nın Irak'a nüfuz çabaları ilk olarak Kuveyt sorununda gündeme gelmiştir. 1938'de Kral Gazi, Kuveyt'in Irak'la birleşmesi için faaliyetlerini hızlandırması İngiltere'nin tepkisine yol açmış ve İngilizler bunun Almanların planı olduğundan şüphelenmiştir. Aralık 1938'de Kral Gazi'ye bağlı basın organlarının Kuveyt için "Südet bölgesi" tabirini kullanması İngilizlerin şüphelerini haklı kılmıştır. Zaten kısa bir süre sonra Kuveyt Emiri devrilmeye çalışılmış ve Kral Gazi sınıra yığıldığı Irak birliklerine Kuveyt tarafına geçme emri vermiştir. Fakat İngiliz birlikleri ve Emir'e destek veren Suudi birlikleri Irak birliklerinin hareketini genişlemeden engellemiş ve bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁶ Kral Gazi'nin ölümünden sonra Bağdat'ta kontrolü ele geçiren ve "Kare As" diye tabir edilen dört Iraklı albayın, 1943'e kadar Avrupa'da zafer kazanmaya devam eden Almanlara sempati duymaya başlaması ve Almanlara yakın olan Kudüs Müftüsü Hacı Emin El Hüseyin'in etkisine girmesiyle, İngilizler bir kez daha Alman nüfuzuna karşı koymak zorunda kalmıştır. İngilizler kendilerine yakın olan Prens Abdullah'ın, Almanlara yakın bir isim olan Başbakan Reşit Ali Geylani'yi görevden almasını sağlayınca, "Kare As" bir darbe daha yapmış ve Nisan 1941'de Geylani'yi göreve geri getirmiştir. Hitler yönetimi bu sırada bölgeye savaş gemilerini sevk emrini vermiş, Alman uçakları Suriye'ye kadar ulaşmış ve İngiliz uçaklarıyla "it dalaşı"na girmeye başlamıştır.⁴⁷ İngilizler ise Basra'ya birlikler indirmiş, Ürdün üzerinden yığınak yapmış ve Irak'ı bombardımana başlamıştır.⁴⁸

İşte bu dönemde, Alman yanlısı yönetimi devirme çabaları açısından Kürtler İngilizler için umut kaynağı olmuştur. Zaten Irak entelijensiyasının Alman etkisinde olmasından tedirgin olan ve Araplara karşı güveni sarsılan İngilizler, Irak'ta bulundukları askeri birlikleri sorunsuz kullanabilmek için Habaniye ve Basra'daki hava üsleri gibi yerlerde Arapları işten çıkarıp yerlerine Kürtleri almış ve onları silahlandırmıştı.⁴⁹ Ayrıca, Geylani'nin kuzeydeki Kürt bölgesine çekilmeyi planladığı sırada Bağdat'ın çevresindeki Kürt subayların, Kürt askerlerin çoğunlukta olduğu 4. ve 6. tugaylarla Kerkük'e çekilerek Geylani'yi orada karşılaması planlanmıştır.⁵⁰

Bu arada Süleymaniyeli önde gelenler aşiret liderleriyle birlikte Nazi yanlısı milliyetçi Geylani yönetimine karşı 15-20 Mayıs 1941 tarihlerinde bir hareket tarzı belirlemeye çalışmış; bir grup acilen harekete geçmek isterken, özellikle içinde ağaların bulunduğu grup Mihver güçlerin Musul, Kerkük ve Suriye'ye her an çıkarma yapmasından korktukları için kararı ertelemek istemiştir. Tam bu sırada, 16 Mayıs'ta Şeyh Mahmud Berzenci Bağdat'ta gözetiminde tutulduğu yerden "kaçmış" ve Süleymaniye'ye gelmiştir. Şeyh Mahmud'un adamlarını toplayıp Süleymaniye'de hükümete karşı ayaklanmaya hazırlandığı sırada Geylani Hükümeti dağılmaya yüz tutmuştu. İngilizlerin Bağdat'ta kontrolü ele geçirmesi üzerine ayaklanmadan vazgeçen Mahmud, İngilizlerin kurduğu yeni hükümetle Kürt bölgelerinin özyönetimi ve gönüllülerden müteşekkil Kürt garnizonları oluşturulması gibi taleplerle pazarlıklara başlamıştır. Mahmud, talepleri kabul görmese de İngiltere Hükümeti'yle dostane ilişkilere duyduğu sadakatini bildirmiş ve köyünde sessizce oturmasına izin verilmiştir.⁵¹

İngilizlerin Alman tehlikesi karşısında Kürtlere bakışını anlatan en iyi göstergelerden biri, Geylani Hükümeti sırasında Süleymaniye'de abisi Şeyh Ahmet Barzani ile göz hapsinde olan Molla Mustafa Barzani'yi isyana teşvik etmesidir. Molla Mustafa Barzani aldığı teklifi şöyle anlatmaktadır:⁵²

...Reşit Ali Geylani, İngiliz karşıtı hareketi başlatınca bir İngiliz subayı benimle görüşmek üzere Süleymaniye'ye geldi. Bana Britanya Hükümeti adına cömert bir öneriyle gelmişti. Benden Erbil'e gitmemi, oradaki Kürt subaylarla temas kurmamı, onları Reşit Ali Geylani hükümetine karşı kışkırtmamı, işbirliği yapmamı ve oradan Barzan'a gitmemi istiyordu. İngiliz hükümeti binlerce tüfek, mühimmat ve erzakı kara ve hava yoluyla Barzan'a nakletmeye hazır olduğunu, orada bağımsız bir Kürdistan devletinin ilan edilmesine yardımcı olacağını vurguladı. Ayrıca İngiliz devletinin ordudaki Kürt asker ve subayların Barzanilere

katilmasını teşvik edeceğini ve İngiliz Hükümetinin kurulacak Kürt devletini tanımaya hazır olduğunu, bu devlete destek verip koruyacağını belirtti...

Molla Mustafa Barzani teklifi düşünmek için zaman istemiş ve durumu abisi Şeyh Ahmet'e aktarmıştır. Ancak abisi, İngilizlerin işleri bittiği anda kendilerini yine yalnız bırakacakları uyarısını yapmış ve kardeşinin olumsuz yanıt vermesini sağlamıştır. Bu olaydan sonra Molla Mustafa'nın Barzan'a yerleşmesinden sonra Hevi örgütüyle yoğun görüşmeler içinde yer almıştır. Barzani Ekim 1943'te Irak sınır karakollarını ve hatta zaman zaman Türk karakollarını vurmaya başlayarak silah ve erzak depolamaya başladığında, Bağdat'ta Hevi mensubu subayların başını çektiği kadrolar onun ve Kürt hareketinin propagandasını yapıyor, otonomi talebiyle birlikte bir dizi istekte bulunuyordu. Böylece Barzani'nin dağlardaki silahlı hareketi, başkentteki silahsız/legal siyasetle desteklenmeye başlanmıştır. Ancak Geylani hükümetinin düşürülmesi ve Almanya'nın Irak üzerindeki etkisinin sonlandırılmasından sonra İngiltere bir kez daha Kürt muhalefeti karşısında merkezi hükümeti desteklemeye başlayacaktı.

Kürt muhalefetinin İngiltere'nin baskısına rağmen Bağdat'la sorunlar yaşamaya devam etmesi ve Barzani'nin bağımsızlığa yakın özerklik talebini 1943-45 arası da dönemde bir kez daha gündeme getirmesi Londra'da kaygıyla karşılanmıştır. İngilizler Mart 1945'te, artık kendisini Kürtlerin lideri gibi görmeye başlayan Barzani'nin Bağdat'la anlaşması için son kozlarını oynamış, kendisini üstü kapalı biçimde tehdit etmiştir. İngiliz yetkililer "Barzan'da yapılacak tatbikat"ının bilgisini verirken Barzani'den manevralara tepki göstermemesini istemiştir. Barzani ise mesajı doğru yorumlayarak İngilizlere tepkisiz olmaya çalışacağı güvencesini vermiş ama tetikte kalmak zorunda olduğunu bildirmiştir.⁵³ İngilizler bu görüşmeden kısa süre sonra, Bağdat Hükümeti'ne baskı yaparak Barzaniler hakkında bir af çıkartılmasını sağlamıştır.⁵⁴ Fakat tatlıya bağlanacağı düşünülen anlaşmazlık daha karanlık bir yola girmiştir. Mayıs 1945'te SSCB Barzani'ye yardım elini uzatmıştır. Bu tarih Irak Kürt hareketi ve Barzani'nin kaderindeki dönüm noktalarından biridir. Barzani çıkış yolu kalmadığı düşünülen bir anda, bir dünya gücünün desteğini arkasında bulmuştur. İran'a gönderdiği temsilcilerinin Sovyet yetkililerle yaptığı görüşmelerden sonra, Sovyetler Birliği'nin Kürt direnişine her türlü desteği vermeye hazır olduğu güvencesini almıştır. Görüşmelerden birini Molla Mustafa bizzat İran tarafına geçerek Sovyet generali Siyamendov ile kendisi yapmıştır.⁵⁵

Nihayet Ağustos 1945'te İngiltere destekli Irak Hükümeti Barzan bölgesinin işgal edilmesine karar vermiştir. İngilizler ise ilk etapta Irak birliklerinin askeri durumunun iyi olmadığı gerekçesiyle Hükümeti kötü bir zamanlama ve planla yanlış bir iş yapmaktan alıkoymaya çalışmışsa da hareketin genişlemesi ve Sovyetlerin Kürtleri desteklemesi sonucu olaylara müdahil olmuştur. İngilizlerin hava desteği vermeye başlamasının ardından çatışmalar yaklaşık 5 bin kişi civarındaki Barzani güçlerinin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bazı kaynaklarda Irak kuvvetlerini İngiliz General Renton'un komuta ettiği bildirilmektedir⁵⁶ Sovyetlerin vaat ettiği yardım ise hiç gelmemiştir. Böylece Barzaniler tek çıkış kapısı olan İran'a yönelmişler ve İran'daki Sovyet işgal bölgesinde varlıklarını güvenceye almışlardır.

Irak Kürt Hareketinin SSCB ile İlk Teması: Barzaniler ve Mahabad Dönemi

SSCB'nin Irak Kürtlüğüyle ilişkileri tarihsel olarak Çarlık Rusya'sına dayanmakla birlikte ilk ciddi ilişki boyutu II. Dünya Savaşı sonrası İran'da Sovyet desteğiyle kurulan Mahabad Kürt Devleti yoluyla olmuştur. Böyle bir dönemde, Irak'ta Molla Mustafa Barzani'nin Sovyetlerin desteğini arkasına alıp İngiliz etkisindeki merkezi hükümetle çatışmaya girmesi ve Barzani'nin İngiliz-Sovyet rekabetinin yaşandığı İran'a geçmiş olması, büyük devletlerin Kürtler üzerindeki mücadelesini kızıştırmıştır. Daha doğru bir deyimle, Sovyetler Kürtler üzerinden İngiliz hakimiyetinin altını oymaya çalışmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın başında, Eylül 1941'de İngilizlere başvurarak birleşik bir "Kürdistan" statüsü için himaye elde etmeyi uman ve aralarında Kadı Muhammed'in de olduğu İranlı Kürt önde gelenlerini,⁵⁷ Sovyet yetkililer Bakü'de bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede Kürtler özerklik-bağımsızlık arası bazı taleplerde bulunmuşlar fakat Sovyetler bölgedeki olayları kontrolden çıkarabilecek bu isteklere olumlu yanıt vermekten imtina etmişti.⁵⁸ Nisan 1945'te Mahabatlı Kürt muhalifler daha geniş kitlelere ulaşmak için liderlik arayışına girmiş ve Sovyetler bu süreci kendi kontrollerinde tutmak istemiştir. İran'ın en güçlü 3 Kürt aşireti Mamiş, Şikak ve Dehbokri aşiretinin reislerine teklif götürülen Sovyetlerin olumsuz yanıt alması üzerine, örgütün liderliğine Kadı Muhammed getirilmiştir. Sovyetler dört yıl aradan sonra Eylül 1945'te İranlı Kürt önde gelenleri ikinci kez Bakü'ye davet etmişlerdir. Bakü'deki görüşmelerde Kürtler bir kez daha özerklik talebini gündeme getirmişlerdir. Bu arada ikinci Bakü ziyaretinde Kürt muhalefeti Kürdistan Demokrat Partisi'ni kurmuştur.⁵⁹ KDP'nin kuruluş çalışmaları son aşamaya geldiği sırada, Anglo-Irak birliklerinden ağır darbe yiyen Barzani, İranlı Kürt önde gelenlerin ikinci Bakü ziyaretinden dönüşünden ve KDP'yi kurmalarından hemen sonra, İran'a giriş yapmıştır. Barzanilerin

İran'a girişi pek tabii Sovyetlerin bilgisi ve izni dâhilinde olmuştur. Sovyetler, Barzani'nin savaş deneyimi kazanmış güçlerinden, İran'daki siyasal Kürt milliyetçiliğinin desteklenmesi için istifade edilebileceğini düşünmüş olmalıdır. Nihayet Ekim 1945'de bölgeye yerleşen Barzaniler, İngilizlerin baskısını dikkate alan Sovyet yetkililerin uyarılarıyla bir süreliğine gözlerden uzak bir yerde yaşamıştır.⁶⁰

İran'a geldiklerinde bölgedeki aşiret kuvvetleri içinde en donanımlı ve eğitimli güç durumunda olan Barzanilerin, İran birlikleriyle girdikleri küçük çarpışmalarda başarı kazanmaları ünlerini artırmıştır. Ayrıca, düzensizliklere neden olan bazı aşiretleri kontrol altına almışlar ve Mahabad çevresinde düzen sağlanmasında önemli rol üstlenmişlerdir.⁶¹ Diğer taraftan Kadı Muhammed ile Barzani hiçbir zaman büyük bir gerginlik yaşamamıştır. Zaten Mahabad'da gözler Sovyetlere ve dış dünyaya çevrilmişti ve yarı tedirgin yarı heyecanlı bir bekleyiş vardı. Böyle bir ortamda, (İran) KDP'nin kuruluşunu (12 Aralık 1945'te Azeri bölgesinde özerklik ilan edilmesinden sonra), yine Sovyet yetkililerin bilgisi dâhilinde 22 Ocak 1946'da özerk Mahabad Cumhuriyeti'nin ilanı izlemiştir.⁶² Tam adı, Kürdistan Cumhuriyeti Devleti (Devleti Cumhuri Kurdistan) idi. Savaş ve dışişleri bakanı dahil olmak üzere 13 bakanlı bir kabine oluşturulmuştu ve ulusal bayrağı ile marşı vardı.⁶³ Örgütlenme tarzı, bağımsız devlet arasında bir yapıyı çağırıyordu. Diğer taraftan, yerel şartlar dikkate alınarak toprak reformu gibi uygulamalara gidilmesi düşünülmemiş, köylüler toprak ağaları karşısında biraz güçlendirilmekle yetinilmiştir. Yönetimsel teşvikler sonucu Kürtçe yayınların artmış, tiyatro oyunu sahnelenmesi ve kadınların kültürel siyasi alanda rol üstlenebilmesi gibi bazı ilkler görülmüştür.⁶⁴

Tüm bu gelişmeler Sovyetlerin askeri, siyasi ve kültürel desteğiyle gelmiştir. Fakat Sovyetlerin İran'ı işgal ederken İngiltere ile yaptıkları anlaşma çerçevesinde birliklerini savaşın bitiminden en geç 6 ay içinde çekmeleri gerekmekteydi. Süre 2 Mart 1946'da dolmuş lakin Sovyetlerin çekilmesi yönünde hiçbir belirti görülmemiştir. Bunun üzerine İngiltere ve özellikle de ABD, Sovyetler üzerinde ağır baskı kurmuştur. Çekileceklerini Mart ayı başında açıklayan Sovyetler, karşılığında Tahran yönetiminden petrol imtiyazı verilmesi sözü almışlardır.⁶⁵

Sovyetler, çekilmeyi kabul ettikten sonra arkada bırakacağı yönetimlerin direnebilmesi için onları güçlendirmek istemiştir. Mahabad yönetimine, Mart ayında 10 Sovyet askeri kamyonu, 10 Amerikan yapımı eski kamyon, 10 tane de cip vermiştir. Mahabad yönetimi de

ordu çalışmalarına hız vermiş, Genelkurmay Başkanlığı'na Cafer Kerimi isimli genç bir subay getirilmiştir.⁶⁶ 31 Mart 1946'da aralarında Molla Mustafa Barzani'nin de olduğu dört kişi generalliğe terfi ettirilmiştir. Sovyetler, Nisan 1946'da Barzani'nin 1500 adamına dönemin efsane tüfekleri Brunoları dağıtmış ve Barzani kuvvetleri ilk kez modern anlamda askeri bir eğitim programına tabi tutulmuştur.⁶⁷

1946 Nisanı'nda Kürt ve Azeri yönetimleri Sovyet desteğinin sona ermesinin bedelini ödemeye hazırlanırken, Sovyetlerin bir araya getirmek için onca çaba harcadığı iki grup, kendi aralarında gerginlik yaşıyordu. Sınır anlaşmazlığı sorunu iki yönetimi savaşın eşiğine getirmişti. Ancak Sovyetler devreye girerek gerginliğe son vermiş ve hatta taraflara bir ittifak antlaşması imzalatmıştır. Bu ittifak antlaşması, Kürt bölgelerinin özerk bir "Kürdistan eyaleti" altında toplanması önerisini getiren Tahran yönetiminin teklifini kabul etmek isteyen Kadı Muhammed'e ayak bağı olacaktır. Sovyetlerin Tahran Büyükelçisi, İran yönetimiyle görüşmeden çıkıp büyükelçiliğe gelen Kadı Muhammed'i Azerilere ihanet edemeyeceği konusunda uyarılmış, Muhammed de Sovyet desteğinin kesilmesini göze alamamıştır.⁶⁸ Ama zaten Mayıs 1946'da artık Sovyet birlikleri İran'dan çekilmeyi tamamlayacak ve Aralık ayında da İran birlikleri Azeri ve Kürt bölgesine girip her iki fiili yönetimi de ortadan kaldıracaktır.

Irak'ta SSCB'nin Kürt Politikası: Kürt Muhalefesinde Sovyet Dönemi

Sovyetlerin Mart 1946'da ilk kez İran'dan çekilecekleri sinyali vermesiyle, Molla Mustafa Barzani de Irak Kürt hareketini yeniden canlandırma üzerine bazı girişimlerde bulunmaya başlamış ve bu yönde Irak -KDP'sini kurmuştur. (Irak) KDP'nin önemi, Irak Kürt hareketinin dinamik unsurları olan Soreş, Rızgari ve Hevi gibi gerek solun gerek sağın milliyetçi unsurlarını (örgütlerin kongre kararıyla) kendi çatısı altında toplayabilmeyi başarmış olmasıdır. 16 Ağustos 1946'da Bağdat'ta gizlice birinci kongresini yapan (Irak) KDP'sinde önemli kararlar alınmıştır. Molla Mustafa Barzani genel başkan, Şeyh Mahmut Berzenci'nin oğlu Şeyh Latif birinci başkanvekili, Hamza Abdullah genel sekreter olmuştur.⁶⁹ KDP, Sovyet Komünist Partisi'nin örgütlenmesini model almış, polütbüro ve merkez komite gibi organlar oluşturulmuştur. Parti programı büyük ölçüde Marksist düşünce şablonlarıyla yazılmıştı: Toprak reformu, işçi sınıfının yaşam koşullarının iyileştirilmesi, ekonomik ve sosyal reformlar, doğal kaynakların millileştirilmesi, devlet ve din işlerinin ayrılması vs. Ama ulusal hak olarak tabir edilen özerklik talebi unutulmamıştır. (Irak) KDP bu programıyla IKP'ye oldukça yakın bir duruş benimsemiştir.⁷⁰

Ancak Mahabad Cumhuriyetinin çökmesinden sonra Barzani ilk etapta Irak'a geçmiş, İngiltere ve Irak hükümetinin sert muhalefeti gündeme gelince de SSCB'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Barzani Sovyetlerde bulunduğu bir tarihte KDP-I'nın 1953'teki kongresinde monarşinin yerine kurulacak demokratik halk cumhuriyeti için sosyalist güçlerle işbirliği kararı almıştı. Stalin'in ölümünün ardından başa geçen Kruşçev yönetimi ile iyi ilişkiler kurmaya başaran Barzani Moskova'da hem Siyaset Akademisi'ne hem de⁷¹ askeri formasyon bilgisi almıştır.⁷² Ayrıca, Barzani'nin adamları da Moskova, Taşkent, Beyaz Rusya'daki üniversitelerde öğrenime başlamıştır.⁷³ Molla Mustafa Barzani yıllar sonra Sovyetler Birliği macerasını anlatırken, Rusça'yı iyi derecede öğrenmeleriyle birlikte ülkenin insanlarına ve atmosferine ısındıklarını, adamlarının Gürcü ve Özbek kızlarla evlenip aile kurduklarını,⁷⁴ toprak sahibi olup çiftçilik dahi yaptıklarını, fakat bunun bir uyku dönemi değil, düşünsel gelişim süreci olduğuna dikkat çekecektir.⁷⁵

Barzani için indoktrinasyon dönemi diyebileceğimiz bu evre, 1958'de Irak'ta monarşinin devrildiği darbeye kadar sürmüştür. SSCB Barzani'yi Sovyet topraklarında, partisini ise Irak topraklarında etkisi altına almıştı ve artık Barzani'nin Bağdat'ta Sovyetlere dostça yaklaşan yeni rejimle ilişki kurması gerekiyordu. 11 yıl boyunca Barzani'nin doğrudan bir ilişkisinin olmadığı partisi KDP, 1958'de darbenin olduğu sıralarda, İngilizlerin etkisindeki monarşiye karşı elindeki 500 savaşıyla gerilla savaşı başlattığını ilan etmeye hazırlanıyordu. Fakat Merkez Komite'nin harekete geçmek için belirlediği tarih olan 19 Temmuz 1958'in 4 gün öncesinde Bağdat'ta bir darbe gerçekleşmiştir.⁷⁶ Darbeyle birlikte Barzani'nin SSCB'den dönüş serüveni de hayata geçecektir.

Iraklı milliyetçiler tarafından İngiliz destekli rejimin bir darbe ile devrilmesinden sonra kurulan Irak hükümetinde Kürtleri temsilen Şeyh Mahmut Berzenci'nin oğlu Baba Ali (Ulaştırma Bakanı olarak) alınmıştır. Ayrıca bir Sünni Arap, bir Şii Arap ve bir Sünni Kürt'ten (Halid Nakşibendi) meydana gelen Egemenlik Konseyi kurulmuştur.⁷⁷ Bu durum Kürt hareketinin Bağdat'ta resmi düzeyde ilişki kurmaya başladığının göstergeleriydi.

Bağdat'ta ise darbeden hemen sonra yeni iktidar Pan Arabizm ile sol elit arasında ciddi bir iktidar savaşına tanık olmaktadır. Darbenin ikinci adamı Abdüsselam Arif, General Kasım ile kişisel ve ideolojik rekabetinde Panarabizmi bayrak haline getirmiş ve Irak'ın Mısır ile birleşmesini savunmuştur. General Kasım milliyetçilere karşı dışarıdan SSCB'nin ve

içerden de sol grupların desteğini almaya çalışmıştır. Barzani'nin Sovyetlerle ilişkisi Kasım'ın Kürt muhalefetiyle farklı bir diyalog geliştirmesini de beraberinde getirmiştir. Nitekim darbeden kısa bir süre sonra Bağdat'a ulaşan Barzani milli kahraman gibi karşılanmış, Başkan Kasım kendisine geniş imkânlar tahsis etmiştir. Barzani'nin ilk işi, Başkan Kasım'a "antiemperyalist yönetiminin askeri olacağı" iletmek olmuştur ve Türkiye ile İran'ın Kürtlere verilecek haklar konusunda Irak'ı örnek almalarını istemiştir.⁷⁸ Böylelikle Irak'ta SSCB'nin etkin olduğu bir döneme işaret etmiştir.

1959 Ekiminde yapılan KDP'nin 4. parti kongresinde 23 maddelik bir program kabul edilerek Parti bir anlamda siyasi mücadelede Marksizm-Leninizm'den esinlendiği, dünya barışının sağlanmasının Bandung Konferansı ve Afro-Asya bloğunun izlediği yoldan mümkün olduğu, Irak'ın birliği çerçevesinde Kürtlere otonomi verilmesini, Irak ile diğer ülkelerdeki komünistlerle ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiği gibi maddeleri kabul ettiğini ilan etmiştir. Ancak aynı yıl Başkan Kasım ile Barzani arasında otonomi talebi yüzünden sorunlar yaşanmaya başlanmıştır.

Krizin derinleşmesi üzerine Molla Mustafa Barzani, Bağdat yönetimi tarafından tasfiye edilmek üzere olduğunu fark etmiş ve bunun üzerine, bir kez daha dış dünyanın desteğine başvurmuştur. İlk olarak SSCB'ye yönelen Barzani Eylül 1960'da Ekim devriminin yıldönümünü izlemek üzere Moskova'ya giderek Sovyetlerden Irak'taki krize müdahale edilmesini gündeme getirmiştir. Moskova yönetimi Kasım-Barzani soğukluğuna karışmak yerine Kürtler ile IKP arasındaki sorunları çözmüş, ama daha da önemlisi silah yardımı yapmayı kabul etmiştir. Mesut Barzani Sovyet yardımını şöyle anlatmaktadır:⁷⁹

..İlke olarak Barzani'ye verdikleri sözlerden biri Barzani'nin belirleyeceği yere uçaklar aracılığıyla yeterli miktarda silah ve mühimmat indirmeleriydi. Bu yerin Dolehori vadisi olması kararlaştırıldı. Burası Şirin Dağı'nın arkasında Barzan'ın kuzeyine ve Silki köyünün güneyine düşen bir vadiydi. Ancak siyasal ve teknik nedenlerle bu operasyon gerçekleştirilemedi. Bunun üzerine başka bir yola başvurmaya karar verildi. Sovyetler silah alınması için yeterli miktarda para yardımında bulunacaktı. Barzani, Barzan'da karargâhını kurduktan sonra silah alımı için bir program hazırlandı. Moskova ile Barzani arasındaki irtibatı Sovyet Elçiliği sağlıyordu. Sovyet Elçiliği'ne para gönderiliyor ve oradan da Barzan'a ulaştırılıyordu. Bu alışverişi doğrudan yapan elçilik birinci sekreteri Nasikov'du... Alınan silahlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan Çek ve İngiliz malı silahlardı. Ancak

bu silahlar sağlam ve kullanılır haldeydi... Haziran ve Eylül ayları arasında 3 bin parça silah alımı gerçekleştirildi...

Nitekim 1961 yılında Bağdat ile Kürt hareketi arasındaki kriz yerine çatışmalara bırakırken KDP, SSCB'den aldığı destekle otonomi talebini daha güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamıştır. Bağdat yönetiminin silah bırakma çağrularına verilen yanıtta “Kürt bölgesine gönderilen askeri birliklerin geri çekilmesi; Kürtçe'nin Kürt bölgesinde resmi dil olarak kullanılması; Kürtlerin sosyal ve ekonomik durumlarının düzeltilmesi, Geçici Anayasa'nın 3. maddesindeki “Kürtler ve Araplar Irak cumhuriyetinde eşit kardeşler” hükmünün tatbikini dile getirmiştir.⁸⁰

Sovyetlerin 1961 yazında Barzani'nin silahlanmasına yardım etmeye başlaması SSCB'nin Bağdat üzerindeki baskılarını artırdığı şekilde yorumlanmıştır. Bağdat'taki otoritesi zayıflayan Kasım yönetimi ise 8 Şubat 1963'te Abdüsselam Arif liderliğinde bir grup asker tarafından gerçekleştirilen darbeye devrilmiştir. Pan Arabizm döneminin başladığı Arif kardeşler döneminde Kürt hareketi varlığını sürdürmek için bir kez daha dış desteğe başvurmak zorunda kalacaktır.

1963 darbesi sonrası Bağdat'ta etkili olan en önemli aktörlerin başında Baasçılar ve Pan Arabistler gelmekteydi. 17 Nisan 1963'te Irak, Mısır ve Suriye arasında Federal Arap Cumhuriyeti kurulacağını ilan edilmesi, Kürtler için otonomi ya da federe birliğin eşit üyesi gibi haklardan bahsedilmemesi, Kürtlerin Panarabizm korkusunu doruk noktasına taşımıştır. Anlaşma çerçevesinde askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel bütünleşmeye ilişkin programların adım adım uygulanmaya başlanması, Kürt hareketinin karşısında bundan sonra en az üç ülke olacağını ve düşmanın büyüyerek güçleneceği şeklinde algılanmıştır.⁸¹

Nitekim Bağdat yönetimi, Kürtler ile Nisan 1963'de yapılan son görüşmelerde de anlaşmaya varılamaması üzerine 10 Haziran'dan itibaren askeri harekâtın başlayacağını ilan etmiş, Kürtlerden 24 saat içinde silahlarını teslim etmesini istemiş ve devrim düşmanı ilan ettiği Molla Mustafa Barzani'nin başına 500 bin sterlin ödül koymuştur.⁸² Operasyonlar 10 Haziran'da Süleymaniye'de 5 bin Kürt'ün tutuklanmasıyla başlamış ve Kasım ayına kadar sürmüştür.⁸³ Operasyon sırasında Suriye'deki Baas yönetimi Arap dayanışması çerçevesinde İsrail cephesinden çektiği 5 bin kişilik birliği Kürtlerle savaşması için Irak yönetiminin yardımına göndermiştir.⁸⁴ 1963 yazındaki operasyonlarda Kürtlerin en yakın destekçisi SSCB

idi. SSCB, son gelişmeler karşısında bölge ülkelerini uyararak Irak'ın kuzeyindeki Kürt ayaklanmasına müdahalede bulunmamaları için tehdit etmiştir. SSCB basını "Kürt ulusal hareketini" destekleyen ve Bağdat yönetimini ağır biçimde eleştiren yayınlar yapmıştır. Baasçıların tasfiye edildiği 1963 sonbaharına kadar SSCB'nin Irak'a askeri yardımlarını askıda tutacak olması, Irak'ı silah ihtiyacını karşılamak için İngiltere'ye yöneltecektir.⁸⁵ Irak birliklerinin saldırıları başlayınca Bağdat'ı Kürtlere karşı Hitler'in yöntemlerini kullanmakla suçlayan Sovyetler, kısa süre sonra Moğolistan Hükümeti üzerinden BM Genel Kurulu'na Kürt soykırımının tanınması amacıyla önerge verdirmiştir.⁸⁶

Sovyet tehditlerine rağmen devam eden Irak güçlerinin operasyonları, yönetimdeki Baas kanadını tasfiye etmeye çalışan Mareşal Arif'in 18 Kasım 1963'te yapacağı darbe için kuzeydeki askeri birlikleri çekmesiyle yavaşlamıştır.⁸⁷ Arif'in Baasçıları tasfiye etmesinin ardından Sovyetlerin ve ABD'nin Bağdat'ta nüfuz kurma mücadelesi kızışmıştır. Her iki taraf da yüzlerce milyon dolarlık askeri yardım paketleri açmışlardır. ABD bir taraftan da Kürtlere barışçıl çözüm telkin etmeye devam edecektir. Irak-Suriye ilişkileri ise bozulmuştur. Suriye'de yönetimde olan Baasçılar, Irak Baası'nın tasfiyesinden rahatsız olup Kürtlerle savaşmak üzere gönderdiği birlikleri geri çekmiştir.⁸⁸ Arap milliyetçilerinin Irak'ı bölgenin güçlü bir ülkesi yapma politikasına öncelik vermesi ise en başta Kürt muhalefeti ardından da İran ve İsrail gibi ülkeleri kaygılandıracaktır.

PAN ARABİZMİN KÜRT MUHALEFETİYLE İLİŞKİSİ: KÜRT HAREKETİNİNİN İRAN VE İSRAİL ETKİSİNE GİRMESİ

Baasçıların tasfiyesinden sonra Arif rejiminin milliyetçi politikalara öncelik vermesi, Irak'ın bölgede güçlenmesinden rahatsızlık duyan İran yönetimi rahatsız vermiş ve Tahran Barzani liderliğiyle doğrudan görüşmeleri başlatma kararı almıştır. Bu amaca yönelik olarak İran Şahı doğrudan Barzani'yle görüşmek üzere kendisine bir davet mektubu göndermiştir. Şah'ın davet mektubunu, SAVAK Başkanı General Bakrevan'ı temsilen gelen Kürt asıllı General Marsur Pur getirmiştir. 20 Haziran 1964'te SAVAK Başkanı Bakrevan ile bir araya gelen Barzani'ye Şah'ın Kürt ayaklanmasına karşı tavrını değiştirdiğini, her türlü yardımda bulunmaya hazır olduğunu, 1947'de Barzani hakkında çıkarılan idam kararının kaldırıldığı bildirmiş, Barzani de büyük kuşku beslemesine karşılık olumlu yanıt vermiştir.⁸⁹ Kurulan işbirliği doğrudan KDP'nin yapısına da yansımış ve Partinin 6. Kongresinde, parti programında Marksizm-Leninizme gönderme yapan her şeyin dışlanması açısından, SSCB etkisinden uzaklaşarak komünist olmayan devletlerle işbirliğine yapılan hazırlığın ilk adımları

olarak değerlendirilebilir. Zira bu tarihten sonra İran ve İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi ve ABD'nin desteğinin kazanılması için çabalar artacaktır. Barzani'nin Ekim 1964'te İsrail ile yeniden ilişki kurmasına (ilk temas 1961'deydi) İranlıların (SAVAK şefi General Pakrewan'ın) yardımcı olması, Arap olmayan üç unsurun -İran, İsrail ve Kürtler- yakın bir işbirliği dönemine girdiğinin işaretlerini vermektedir.

Ekim 1964'te Tahran'daki İsrail ticaret misyonu üzerinden kurulan ilişkinin ardından, Barzani'nin temsilcisi Tahran'dan bir helikopterle doğrudan Tel Aviv'e götürülmüştür. Temsilci, İsrail Başbakanı Levi Eskol, Dışişleri Bakanı Şimon Perez, Hava Kuvvetleri Komutanı ve bir grup subayın ardından Cumhurbaşkanı Herzog ile gizli görüşmeler yapmıştır. İsraililere ihtiyaç listesi veren KDP temsilcisi görüşmelerin sonucunu, "İstedığımız her şeyi elde ettik" şeklinde ifade etmiştir. İsraililer görüşmenin ardından Kürtlere Arap ordularından ele geçirdikleri çok miktarda Rus yapımı silah ve mühimmatı vermişlerdir.⁹⁰

İsrail'in Arap dünyasıyla sorunları var olduğu ve özellikle Panarabizm ile Arap milliyetçiliği yükseldiği müddetçe, Irak'ın zayıflatılması/zayıf tutulması stratejik bir gerekliliktir. İran'da aynı gerekçelerle Irak'ın güçlenmesine karşı çıkmaktaydı. Öte yandan İran'ın ve İsrail'in Kürtlerin savaşının herhangi bir tarafın zaferi veya yenilgisi gibi kesin bir sonuca ulaşmadan sürüp gitmesini tercih ettiğini söyleyen Mesut Barzani, İsrail'in o yıllardaki hedefini şöyle değerlendirmektedir:⁹¹

...İsrail'in çıkarı, Irak ordusunun ya da büyük bir kısmının Kürtlerle savaş halinde olmasını gerektiriyordu. Böylece Arap ülkeleriyle girişilecek bir savaşta Irak ordusunun cephe hattında konuşlanması önlenmiş olacaktı. Nitekim Kürdistan'da savaşın durduğu dönemlerde meydana gelen birkaç çatışma dışında, Irak'ın İsrail'e karşı kurulan cephelere ciddi bir askeri eylem gerçekleştirmediği görüldü...

İsrail, Kürtler üzerindeki baskının yeniden arttığı bu dönemde, 1965 yılının Mayıs ayında David Kamhi isimli MOSSAD yetkilisini (kimi kaynaklara göre başkanı) Kürt bölgesine göndermiştir. İsrail'in yapacağı yeni yardımların detayları belirlenmiş ve yardım başlamıştır. Molla Mustafa Barzani uzun süre, İsrail'in ABD üzerindeki nüfuzunun ABD'nin Kürtleri desteklemesini sağlayacağını düşünecektir. Mayıs 1965'te BAC-Irak Birleşik Siyasi Komutanlığı kurulmasından rahatsız olan İran da Barzani'ye yaklaşmak için adımlar atmıştır.

Nasır'dan ve Arap ittifakından rahatsız olan İran 1965 baharında Barzani'ye havan topu, telsiz, Bruno marka yüzlerce tüfek ve İngiliz tüfekleri göndermiş, hastanelerini yaralı peşmergelerin tedavisine açmıştır. Hatta Kasım 1965'te İranlıların önerisi üzerine, Barzani güçleri İran topçusunun desteğiyle Pencıwin bölgesine saldıracaktır.⁹² Ocak 1966'da ise, Barzani kuvvetlerinin İran-İrak sınırındaki bir noktada yaptıkları saldırıda ilk kez ağır silahlar kullanan Peşmergelerin büyük kayıplar verdirmesi Tahran-Bağdat arasında büyük bir gerginliğe neden olmuştur. Irak nota verdiği İran'ı isyancılara askeri teçhizat, özellikle de havan, top, el bombası, tanksavar silahları gibi yardımlar yaparak kuzeyde İsrail benzeri bir oluşuma hizmet etmekle suçlamıştır.⁹³

Barzani bu sırada ABD'nin desteğini almak için oğlu Mesut Barzani'yi ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'ne göndermiştir. Fakat Amerikalılar, "Kürtlerin savaşına müdahale edemeyecekleri, bunun bir iç mesele olduğu" yanıtını vermişlerdir.⁹⁴ Buna karşın İran'dan alınan yardımlar sayesinde askeri alanda kazanılan başarı Bağdat'ın geri adım atmasına yol açmıştır. 29 Haziran 1966'da Barzani ile Bağdat arasında gerçekleşen ziyaretler sonrasında ateşkes ilan edilmiştir. Bağdat'ta Kürtlerin ulusal haklarını tanıyan bir anlaşmaya varıldığı ilan edilmiştir. Anlaşmada Kürtçenin resmi dil olarak kullanılması, normal yaşama dönülünceye kadar Peşmergelerin hükümet kuvveti olarak muhafazası, genel af ve genel seçimler gibi konular yer almıştır. Ayrıca, gizli maddelere göre başbakan KDP'nin yasalar önünde tanınacağını, tüm siyasi tutukluların bırakılacağını ve Behdinan'da Duhok çevresinde bir Kürt livası kurulacağını vaat etmiştir.⁹⁵

Anlaşmaya rağmen Irak'ta Kürtlerin istediği yasal düzenlemelerin yapılmaması tarafların zaman kazanmaya çalıştığını göstermektedir. Nitekim, 1967 yılına girildiğinde Arap-İsrail cephesindeki gerginliğin büyümesi de bunun göstergesiydi. Nitekim Haziran 1967'de İsrail-Arap Savaşı başladığında Kürtlerin kuzeyde saldırıya geçmesinden ve Irak'ın enerjisini iç sorunlara ayırmasından endişe eden Bağdat yönetimi, Irak birlikleri Ürdün'e sevk edildiği sırada Barzani'den kuzeyde saldırı başlatmamasını istemiştir. Ancak Molla Mustafa Barzani, Arap dayanışması ve birliği düşüncesinin Kürtleri nerede konumlandığı farkındaydı ve Suriye'ye gönderilen Irak birliklerinin komutanı General Mahmud Arim'in sözleri dilindeydi. Arim, savaşın başlamasından iki gün önce yaptığı konuşmada Suriyelilerin vaktiyle "ikinci İsrail"i yani "Kürdistan"ı yok etmek için Iraklı kardeşlerine destek verdiğini, şimdi de Iraklıların borçlarını ödemek üzere "birinci İsrail"i yok etmeye geldiğini söylemişti.⁹⁶ Buna karşın Barzani İsrail'le aynı cephede yer almanın ve herhangi bir saldırı

başlatmanın ciddi sorunları beraberinde getireceğinin farkındaydı. Bu nedenle savaşın dışında kalma ve kendi konumunu savunma stratejini hayata geçirmiştir.

Üçüncü Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşları) bölgesel politikalarda da önemli değişimlere neden olmuştur. ABD'nin desteği sayesinde İsrail karşısında ağır bir yenilgi alan Arap devletleri, Sovyetler Birliği'ne daha fazla yaklaşmıştır. Haziran ayında İsrail'e verdiği destek nedeniyle ABD, İngiltere, Batı Almanya gibi ülkelerle ilişkisini kesen Irak yönetimi de Moskova'yla ilişkilerini geliştirmek isteyen ülkelerden biriydi. Bu çerçevede Temmuz 1967'de Sovyet Yüksek Konseyi Başkanı Podgorni Bağdat'ı ziyaret etmiş ve 1968 başında da Doğu Berlin'deki "Irak Halkının Sesi" isimli rejim aleyhtarı gizli radyonun yayını durdurulmuştur. Doğu Bloku'ndaki komünist partilerin de Kürt meselesine olan ilgileri bir anda azalmıştır.⁹⁷ 1968 yazında Bağdat'ta Baas destekli gerçekleşen askeri darbe ile milliyetçilerin yerini sol anlayışlı Baas iktidarına bırakması ise SSCB-Irak ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Böylece Sovyetler kısa bir süre içerisinde Irak yönetimiyle müttefik haline gelirken, Kürtlerle de farklı bir müttefik arayışını hızlandıracaktır.

BAAS, İRAN VE İSRAİL'İN KÜRT POLİTİKALARI: BİR İLERİ İKİ GERİ

17 Temmuz 1968'de Bağdat'ta Arap milliyetçileri ile Baasçıların bir darbeyle General Abdurrahman Arif'i devirip yönetimi ele geçirmesi ve 30 Temmuz'da yapılan ikinci bir darbeyle Baas'ın sol kanadının hâkimiyetinin kesinleşmesi, Bağdat-Moskova ilişkilerinin derinleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Diğer yandan Baasçıların 30 Temmuz 1968'de iktidarı tam anlamıyla ele geçirmiş olması, İsrail ve İran'da tedirginliğe yol açmıştır. Yeni Bağdat yönetimini uyarmak isteyen bu iki ülke, Temmuz ayı sonu Ağustos ayı başında Barzani'nin önüne Sepilek ve Revanduz'u ele geçirmeyi amaçlayan bir plan koymuştur. 21 Ağustos 1968'de İsrail'den, birkaç gün sonra da İran'dan birer subay gelmiştir. Mesut Barzani'ye göre bu ziyaretlerin amacı Irak-Suriye-Mısır birliğine gidilmesini engellemek için Kürtleri kullanmaktır. Ancak fazla iddialı olan ve Molla Mustafa Barzani ile kurmaylarını tedirgin eden plan uygulamaya konulamamıştır.⁹⁸

15 Mart 1969'da bir Irak tugayının yardım için Suriye'ye gitmesi, 26 Mart'ta Suriye Savunma Bakanı (ve 1970'de Devlet Başkanı olan) Hafız Esad'ın Suriye-Mısır-Irak arasında birlik ve Suriye ile Irak Baaslarının tekrar birleşmesini istemesi, 2 Haziran'da da Irak Devlet Başkanı el Bekr'ın Suriye ile birlik çağrısı yapması,⁹⁹ ABD-İran-İsrail eksenini rahatsız eden gelişmelerdir. Nitekim bu rahatsızlık, Ocak 1969'da Baas yönetimi Barzani'nin 10 bin

peşmergesine karşı 60 bin askerle şiddetli bir saldırı başlattığında¹⁰⁰ İran'dan yardımı artırmasını isteyen Barzani'nin olumlu yanıt almasını ve hatta İran birliklerinin ilk kez Irak'a girip Kürtlerle omuz omuza çarpışmasını sağlayacaktır.¹⁰¹ 1968 yazında Molla Mustafa Barzani'yle görüşmeler yapan gazeteci Hulusi Turgut, Barzani'nin askeri gücünü şöyle bildirmektedir: 30 bin Peşmerge, 6 Sahra topu, 20 uçaksavar, 1 tank, 1 helikopter, 60 roketatar, 60 bin tüfek.¹⁰²

Yardım arayışları devam eden Barzani, ABD Dışişleri Bakanı William Rogers'a mektup yazarak, destek verilmesi halinde ABD politikalarıyla tam bir uyum içinde hareket edeceklerini bildirmiştir. Barzani'nin bu mektubunu 29 Mayıs 1963'te Amerikalı diplomatlara veren temsilcileri, İsrail ile İran'ın gıda ve mühimmat yardımı yaptığını anlatmış ve yine Barzani'nin "ABD'nin 51. eyaleti olmak istiyoruz" şeklinde mesajını misyona not ettirmişlerdir.¹⁰³ Barzani'nin Irak birliklerinin saldırıları karşısında çok zor durumda olması, hemen iki hafta sonra 13 Haziran 1969'da Rogers'a bir mektup daha göndermesinden anlaşılmaktadır. Barzan'nin temsilcileri Amerikalılara İran ve İsrail'in yardımlarının yetersiz kaldığını, ABD'nin gerekli araç ve gereçleri vermeleri halinde Peşmerge gücünü 25 bine çıkaracaklarını anlatmıştır.¹⁰⁴

Eylül 1969'da Sovyetler Birliği'nin Baas ve Kürtler arasında arabuluculuk girişiminde bulunması İran ve ABD gibi ülkeleri kaygıya sevk etmiştir. Baas'ın güçlenmesinden ve Sovyetlerin Bağdat'ta hatta Körfez'de nüfuzunun artmasından endişe etmişlerdir. İran Şahı ise, Kürtlerle sorununu çözen Irak'ın enerjisini Tahran üzerinde odaklamasından endişe duymuştur.

Kürtlerin Bağdat ile uzlaşacağı haberini alan SAVAK Başkanı Nematollah Nasirsi soluğu Barzani'nin yanında almış ve Barzani hemen Tahran'a davet edilmiştir. 15 Ocak 1970'de Şah tarafından üst düzey bir protokolle karşılanan Barzani'ye, Bağdat ile anlaşma yapmaması halinde kendisine büyük yardımlarda bulunulacağı vaat edilmiştir. Şah bu işbirliğine ABD'nin destek verdiğini belirterek inandırıcılığını artırmak istemiştir. Ancak Barzani öneriyi kabul ettiyse de, İran Şahı'nın aynı ay içinde Bağdat'ta tezgâhladığı bir darbe nedeniyle vaat ettiği yardımı Kürtlere ulaştırmaması, Şah'a duyduğu güvensizliği artıran Barzani'nin yüzünü Bağdat'a çevirmesine neden olacaktır.¹⁰⁵ Buna karşılık Barzani para ve silah yardımlarını almaya devam edecektir. CIA belgesine göre İran ve İsrail yalnızca Şubat ayı içinde kendisine 3 milyon 360 bin dolar nakit para yardımı yapmıştır. Ayrıca, davet

üzerine 4 Mart 1970'de İdris Barzani Tahran'a gönderilmiş, burada SAVAK ve Mossad yetkilileriyle görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde İsraililer Kürtlere uçaksavar ve hafif silahlar vermeyi önermiş, Kürtlerin iki Irak tankı ele geçirmesini önermiş, bunun dışında kendilerinin de İran üzerinden tank ve tank personeli verebileceklerini söylemesi, İdris Barzani ise tank personelinin Kürtler arasında yetiştirilmesini istemiş, İsraililer bunu da kabul etmiştir. SAVAK Başkanı Nimetullah Nasırı ise, savaşı yeniden başlatmaları için Kürtlere gerekli yardıma hazır olduklarını ve İsrail planını desteklediklerini bildirmiştir.¹⁰⁶

İran ve İsrail desteğini arkasına alan Barzani Bağdat'la giriştiği pazarlıkta elini ciddi şekilde güçlendirmişti. Nitekim İran ve İsrail'le tam anlamıyla güvenmeyen ve taktiksel olarak bu güçleri Bağdat'a karşı oynan Molla Mustafa Barzani, 11 Mart 1970 gecesini, Irak Hükümeti'ni temsil eden Saddam Hüseyin ile tarihi anlaşmaya imza atmıştır. 11 Mart 1974'e kadar hükümleri yerine getirilecek anlaşmanın bazı önemli hükümleri şöyleydi:¹⁰⁷

-Anayasal çerçevede ve uygulamada Arapların ve Kürtlerin eşit haklardan yararlanması,

-Kürt bölgesindeki ekonomik geri kalmışlığın ortadan kaldırılması ve eğitim kurumlarının artırılması için bir plan hazırlanıp uygulanması,

-Halkın çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bölgelerdeki resmi kurumlarda Kürtlerin ya da Kürtçe bilenlerin görevlendirilmesi,

-Kürtler vali, vali yardımcısı ve emniyet müdürü gibi sorumlu makamlara da tayin edilebilmeleri,

-Kürtlerin nüfus oranına uygun olarak Irak parlamentosunda temsili,

-Devlet ve genelkurmay başkan yardımcılarının Kürt olması,

-Örgütlenme özgürlüğü tanınması,

-Genel af ilan edilmesi,

-Kürtlerin ve Arapların yaşadıkları bölgelere geri dönmesi,

-Kürt bölgesinde tarım toprak reformunun hayata geçirilmesi,

-Çarpışmalarda ölen Kürtlerin ailelerine para yardımı yapılması,

-Peşmerge birliklerinin dağıtılmaması, sınır güvenliği ve bazı iç güvenlik konularında görevlendirilmeleri,

-Aralarında Kerkük'ün de olduğu yerlerde resmi nüfus sayımı yapılarak Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerin birleştirilmesi.

-Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden 4 yıl sonra otonominin ilan edilmesi.

Uzlaşmanın ilk yılı bazı altyapı yatırımlarına başlanmasıyla tarafların istediği şekilde geçmiştir. Ancak bir süre sonra Saddam Hüseyin'in Bağdat'taki otoritesini güçlendirmesi ve Kürtlerin de İran ve İsrail'le olan ilişkisinin zayıflaması yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 11 Mart 1974'te uygulamaya girecek otonomi için, Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerin tespit edilebilmesi amacıyla 1971 baharında yapılması gereken nüfus sayımı Bağdat tarafından iptal edilmesi gerginliğin artmasına yol açmıştır. Söz konusu gelişmeler üzerine Barzani, Bağdat yönetimiyle ilişkileri rayından çıkmaya yüz tutarken dış destek arayışını hızlandırmıştır. 11 Mart 1971'de Barzani'nin temsilcisinin ABD'nin Beyrut Büyükelçiliği'ne giderek yardım talebinde bulunması kriz sonrası çatışma dönemine hazırlık şeklinde değerlendirilebilir.¹⁰⁸ Nitekim 29 Eylül 1971'de ve 15 Temmuz 1972'de Barzani'ye düzenlenen başarısız suikast girişimleri artan sıkıntının işaretleridir. Barzani ikinci suikastın hemen ertesi günü Beyrut temsilcisini ABD büyükelçiliğine gönderip destek talebini yineleyecek ve ABD ile işbirliğini güzel bir rüyaya benzettiğini bildirecektir.¹⁰⁹ Aynı dönemde Barzani'nin son 10 yıldır ABD'den yardım taleplerine aracı olan İran istihbaratı da ABD'yi ikna edebilmek için baskılarını artırmıştır. SAVAK, Irak'ta Baas'a karşı yürütülecek bir mücadelenin sadece ve sadece Barzani etrafında örgütlenebileceğini düşünmüş fakat KDP-Baas anlaşmasının gerek İran gerek ABD için tehdit oluşturduğu konusunda Amerikalıları halen inandıramamıştı.¹¹⁰

SAVAK'ın yoğun çabaları Baas yönetiminin de dikkatini çekmiştir. Zaten 1970 Anlaşması'nın uygulanma evresinde Baas'ı en fazla rahatsız eden konu, KDP'nin İran ile devam eden ilişkisi olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla, İran Şahı 11 Mart uzlaşmasından derin bir rahatsızlık ve hayal kırıklığı duymuş olsa da, Kürtlere en azından Baas yönetiminden istediği alana kadar işbirliğine devam ettirme politikasına sahipti. Baas Partisi'nin 23 Eylül 1972'de KDP'ye verdiği memorandumda devam eden KDP-İran ilişkilerinin detayları belirtilmiş ve Kürt liderliğinden İran'la ilişkilerini bitirmesini talep etmiştir.¹¹¹ Baas yönetimine göre, ilişkilerin sağlıklı biçimde devam edebilmesi için aşılması gereken ikinci temel sorun, Irak hükümetinin Kürt bölgesinde faaliyet göstermesine izin verilmesiydi. Memoranduma göre halen İran sınırını Kürtler kontrol ediyor, sağlık görevlileri dahil olmak üzere kuzeye alınmıyor, Kürtler kendi yargı mekanizmalarını işletiyor, vergi koyup topluyor, petrol boru hattı ve demiryolu ve hava alanı gibi yerlere saldırılarda bulunabilecek güçlere sahiptiler.

1970 anlaşmasının geçerliliğini yitirmeye başladığı dönemdeki en önemli gelişmelerden biri de, Kürtler için henüz denenmemiş bir devlet olan ABD'nin kapısının aşındırılmaya başlanmasıdır. SSCB gizli servisi, Molla Mustafa Barzani'yi 4 kez bu girişimlerinden vazgeçirmeye çalışmıştır.¹¹² Nitekim, 1972'de SSCB Irak'a 1000 petrol teknisyeni ve 8 bin askeri danışman göndererek son teknoloji bombardıman ve savaş uçakları satması, ardından Devlet Başkanı Bekir'in Moskova'ya gitmesi ve nihayet 10 Nisan 1972'de SSCB ile 15 yıllığına dostluk anlaşması imzalanması,¹¹³ ABD'yi pozisyon değiştirmeye mecbur bırakmıştır. Kürt liderliği Bağdat'ın SSCB'ye yanaşmasının ardından istediği desteği Washington'dan almaya başlayacaktır.

KÜRT MUHALEFETİNİN AMERİKAN ETKİ ALANI İÇİNE GİRMESİ:1972-1975 ARASI DÖNEM

Irak dış politikasında yaşanan değişimin ABD'ye etkisi, Barzani'nin temsilcilerinin Washington'da 3 Nisan 1972'de (bir otelde de olsa) görüşmeye almasıyla kendisini belli etmiştir. Silah ve para istediğini yineleyen KDP'liler, ABD'nin işini kolaylaştırmak için onların adına yardımı Ürdün Kralı Hüseyin'in ulaştırmasını önermiştir. Kürtler ayrıca, Baas'ın KDP'ye tahsis ettiği aylık 420 bin dolarla 24 bin Peşmerge'nin faydalandığını, ABD'nin gerekli bütçeyi oluşturması halinde silahlı adam sayılarının 50 bine çıkarılabileceğini bildirmiştir. Barzani'nin çabalarına SAVAK'ın ABD'yi ikna uğraşları eklenmiştir.¹¹⁴ Ancak Kürtler İran'dan gelen yardımı yetersiz bulmuş ve onlara güvenmediklerini ABD'lilere açıkça anlatmış,¹¹⁵ Barzani ABD Dışişleri Bakanı'na yeni mektuplar yazmaya devam etmiştir.

Nihayet ABD 1972 baharında Kürtlere yardım etmeye karar vermiştir. Dönemin ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissenger, yıllar sonra Amerikan yönetiminin kararına, "Stratejimizin en açık tarafı, Sovyet etkisine giren tüm ülkeleri zayıflatmaktı. Sovyetlerin Irakla askeri işbirliğine girmelerinden itibaren de, Kürtlere yardıma hazırдық" sözleriyle açıklık getirmiştir.¹¹⁶ Gerçekten de, Irak-SSCB Dostluk ve İşbirliği Andlaşması'nın imzalanmasından bir ay sonra, Mayıs 1972'nin son günlerinde, Moskova'daki SALT I anlaşması müzakerelerinden dönen ABD Başkanı Nikson Tahran'a uğramış ve Irak'taki yönetimi zayıflatmak amacıyla Kürtlere yapılacak yardım için destek vermeyi kabul etmiştir.¹¹⁷ 30 Haziran 1972'de Washington'da Barzani'nin temsilcileri ile CIA Başkanı Richard Helms, Albay Richard Kenedy ve bir CIA yetkilisinin daha katılımıyla Kürtlere yapılacak yardımın detaylarının kararlaştırıldığı tarihi bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Kürtler

toplantıda Irak'ın tamamen Sovyet kontrolüne girmesinin önündeki tek engelin "Kürdistan" olduğunu ama dış destek olmaması halinde Sovyet-Baas dayanışmasına ancak 6 ay dayanabileceklerini anlatmış; ABD'nin Kürtlerin otonomi hedefine destek vermesi, gizli ilişkileri sürdürmesi, parasal ve askeri yardım sağlaması istenmiş; bunun karşılığında "Kürt hareketinin mücadelesini ABD politikalarına endekslemeye hazır olunduğu" bildirmiştir. CIA Başkanı Helms de, içeriği daha sonra belirlenecek yardımın İran kanalıyla yapılacağını vurgulamıştır.¹¹⁸ Hazırlanan raporlarda ise Barzani'nin 25 bin kişilik Peşmerge ordusunun yıllık 18 milyon dolar tutarında finansman gerektirdiği belirtilmiş, ABD'den yıllık 60 milyon dolar isteyen Barzani'nin ise bununla 60 bin kişilik bir ordu yaratmayı amaçladığı tahmin edilmiş, fakat bu denli büyük olan ve hareket kabiliyeti azalacak bir hareketin desteklenmesinin örtülü operasyonun sınırlarını aşacağı uyarısında bulunulmuştur. Raporunda, mevcut 25 bin kişiye uygun olan 18 milyon dolarlık bütçe esas alınmış, bunun yarısının da İran tarafından karşılanabileceği kaydedilmiş, Barzani'ye yıllık nakit yardım için 3 milyon dolar, mühimmat yardımı için de 2 milyon dolarlık bütçe konulması önerilmiştir.¹¹⁹ 5 Ekim 1972'de Kissinger, ABD Başkanı'na, Barzani'ye İran üzerinden yardım yapılmaya devam edildiğini, Temmuz ve Ağustos ayının nakdi yardımlarının teslim edildiğini, ilk partide 500 Kaleşnikov marka AK-47 taarruz silahı, 500 Sovyet yapımı hafif makineli tüfek ve 200 bin mermi bulunduğunun bilgisini vermiştir.¹²⁰ Mesut Barzani ise, 1972 yılı sonuna doğru başlayan ABD yardımının 6 milyon dolarını nakit olarak alındığını, geri kalan meblağın da silah bedeli olarak alıkonduğunu bildirmektedir. ABD'nin devreye girmesi, her şeyden önce, 1970'den ve özellikle 1972'den sonra vaatlerini artıran Şah'a halen güvenmeyen Barzani ve kurmaylarının İran'a bakışlarını değiştirecektir. Fakat Molla Mustafa Barzani, ABD taraf olduğu sürece Şah'ın Kürtler aleyhine dönemeyeceği düşüncesiyle İran'dan gelen yardıma gerektiğinden fazla güvenmeye başlayacaktır.¹²¹

Kürt muhalefetinin hızla ABD-İran-İsrail eksenine kaydığı bu dönemde, Sovyetler de hızla Kürtlerden uzaklaşmıştır. Sovyet politikalarına sıkı sıkıya bağlı olan IKP, Barzani'nin kontrolündeki "gerici" hareketle arasına mesafe koymuş ve "ilerici Baas" yönetiminin politikalarını övmeye başlamıştır. 17 Nisan 1973'te ilan edilen Baas'ın öncülüğündeki İlerici Ulusal Cephe'de IKP de yer almıştır. Bir süre sonra da IKP ile KDP arasında silahlı çatışmalar başlamış, diğer ülkelerdeki komünist partiler IKP'ye destek vererek KDP'yi eleştirmişlerdir.¹²² Böylece Kürtler için Sovyetlerle işbirliği dönemi kesin olarak kapanmış, Marksist düşünce de zemin kaybetmeye başlamıştır.

11 Mart 1970 Anlaşması hükümlerine göre 4 yıl sonunda Kürtlere verilecek otonominin ilan edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla 1973 yılının sonlarına doğru, KDP ve Bağdat arasında görüşmelere geçilmesi gerekmiştir. Görüşmede Bağdat yönetimi Kürtleri, can damarları olan İran desteğini kesmekle tehdit etmiştir. Saddam Hüseyin, İdris Barzani'ye, Bağdat'ın önerdiği özerklik paketinin kabul edilmemesi halinde İran'a Şattül Arap suyu konusunda taviz vererek karşılığında Kürtlere verilen desteğin kesilmesini sağlayacaklarını, ardından da Kürtlere karşı büyük bir harekât başlatacaklarını anlatmıştır.¹²³ İsmet Şerif Vanlı'ya göre bu tarihte Barzani'nin Bağdat yönetiminin teklifini hiçbir müzakere taktiği gütmenden ve görüşmeleri sürdürmekte istekli olmadan toptan reddetmesi, hatalı biçimde dış desteğe yatırım yapan Barzani'nin savaşa gitmedeki aceleciliğinin göstergesidir.¹²⁴ Barzani, o tarihte alternatif bir çözüm paketi açıklamak üzereyken bunun İran tarafından engellendiğini kabul etmiştir.¹²⁵ Artık Kürt hareketinin en büyük kırılma noktası olarak gösterilen 1975 çöküşüne giden sürecin başlamasına az kalmıştır.

Anlaşma sağlanamaması üzerine Nisan 1974'de çatışmalar başlamıştır. Irak kuvvetleri için öncelik İran'ın yoğun biçimde yardım ulaştırdığı koridoru kapatmaya çalışmak olmuştur. İran ise Kürtlere verdiği desteği artırmış Revanduz cephesini güçlendirmek için bir topçu taburu ile iki anti tank Rapiyer füzesi bataryasını 2 Kasım 1974'te bölgeye ulaştırmıştır. Ancak tüm bu destek Peşmergelerde rehavete neden olmuştur. İran topçusu ve füzeleri ise başlangıçta çok etkili olmasa da daha sonra etkili olmaya başlamış ve Iraklıların övünç kaynağı Sovyet yapımı SU16 gibi uçaklar düşürülmeye başlanmıştır.¹²⁶ Uçaksavar sistemleri ve tanksavar düzenekleri bu savaşta Kürtlerin ilk olarak kullandıkları silahlardır ve son yıllarda iyice güçlenen Irak ordusuna karşı sergilenen başarılı direnişte belirleyici olan desteklerdir.

Ancak Kürtler Irak kuvvetlerine karşı ciddi bir başarı kazanmak üzereyken İran'dan gelen yardım azalmış, Kürtler geri çekilmeye hazırlandıkları sırada ise bu yardım artmıştır. Tekrarlanan bu döngü, İranlıların Irak ordusunun yenilmesini değil oyalanmasını istediğini göstermiştir ve Kürtler bunu anlamış olmasına rağmen ellerinden hiçbir şey gelmemiştir. 1976'da yapılan KDP Kongresi'nde İranlıların oyunu şu ifadelerle anlatılacaktır: "...İran askerleri bize gönderilen yardım malzemelerinin bir bölümünü geri götürüyorlardı. Kullanılabilir silahları el altından mevziilerin dışına çıkarıyor, bize cephane ve mühimmatı yeterince ulaştırmıyorlardı..."¹²⁷ Irak ordusunun düzenlediği saldırının o güne kadar gerçekleştirilenlerin en büyüğü olması ve en sofistike silahların cepheye sürülmesi, Baas

yönetimi Kürt sorununu kökünden kazıma kararlılığını göstermiştir. Irak birlikleri gerçekten de ilk kez, Kürt bölgesinde daha önce ele geçiremedikleri bölgelere girmiştir ve Ocak 1974'e kadar İran sınırı içine sığınan Kürtlerin sayısı 200 bini bulmuştur.¹²⁸

Nisan 1974'te başlayan çatışmalardan sonra Kürtlerin savaşı 1. yılını dolduracaktı fakat Kürt yöneticiler arasında bu başarının neden siyasi bir getirisi olmadığı yani özerkliğin neden ilan edilemediği tartışılmaktaydı. Barzani'ye en yakın isimlerden biri olan Dr. Mahmut Osman bunun nedenini İran Şahı'na bağlamıştır. Gerçekten de Kürt yöneticiler bir yılın sonunda artık kendilerini İran için savaşır gibi hissetmeye başlamıştır.¹²⁹

1974 yazında İranlılar ile Iraklılar arasındaki temas trafiği artmıştır. İstanbul'da düzenli olarak yapılmaya başlanan görüşmelerden 1975 yılı başlarındaki bir toplantı sonrasında, anlaşmanın Kürtlerin aleyhine olup olmayacağı sorusuna İranlı yetkililer, "Bir çatışmanın üç tarafından ikisi anlaşmaya varırsa, üçüncü tarafın bundan zarar görmesi kaçınılmazdır" yanıtını vermiştir. KDP önderliği İran-Irak arasındaki anlaşma ihtimalinin güçlendiğini fark etmiştir ancak yapacak fazlaca bir şeyleri yoktu. Barzani İran Şahı ile görüşmek üzere Tahran'a gitmişse de, Şah kendisini 11 Mart 1975'e kadar bekletmiş, adeta 1970 otonomi anlaşmasına "evet" demesinin intikamını almıştır.¹³⁰ Barzani ve kurmayları, 6 Mart 1975'te ilan edilen Cezayir Anlaşması ile, Saddam Hüseyin'in "gerekirse Şattül Arap suyundan taviz veririz" tehdidinin blöf olmadığını anlamışlardır.

Cezayir Anlaşması; 1913 İstanbul Protokolü ve 1914 komisyonu çalışmaları çerçevesinde İran ile Irak kara sınırlarını ayıran çizginin saptanmasını, Thalweg hattına göre nehir sınırının belirlenmesini, bozguncu nitelikteki geçişleri önlemek amacıyla sınırların kesin ve etkin denetimini öngörüyordu. Daha açık bir ifadeyle, Şattül Arab su sorunu İran lehine çözülmüş, Irak yönetimi Kuzistan ve Basra'nın kuzey kıyısındaki bölgeler üzerindeki iddiasından vazgeçmiş, Bağdat'ta üstlenen İran karşıtı örgütlere ve İran-KDP'ye verilen destek kesilmiştir. İranlılar anlaşmanın ilan edildiği günün akşamı Barzani'nin Hacı Umran'daki karargâhını savunan topları geri çekmişler, İran'ın askeri kamyonları ve topçu birlikleri konvoylar halinde ülkeye geri dönmüş, uçaksavarlar ve füze bataryaları sökülüştür. Irak ordusu ertesi gün genel bir saldırıya geçmiştir. Ancak İran Şahı'nın arabulucuğuyla bir hafta sonra ateşkes ilan edilmiş ve Kürtler Irak yetkililerini teslim olmakla İran'a iltica etme arasında tercih yapmışlardır. KDP kadrolarının bir bölümü savaşın sürdürülemeyeceği anladıklarından İran'a iltica etmiş ve bir anlamda mağlubiyeti kabul etmiştir. Bir anda karşılaştıkları durumu hazmedemeyen bazı Peşmerge komutanları,

Barzani'nin silah bırakma emri karşısında çarpışmalara devam etmek ve oğul Barzanilerden birini başlarında bırakması için kendisini iknaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Mesut Barzani'ye göre silah bırakmak kaçınılmazdı çünkü İran Şahı'nın Irak birliklerine kuzeyden İran topraklarına girip Peşmergelere arkadan kuşatma izni verdiği anlaşılmıştı.¹³¹

Saddam Hüseyin'e göre Irak'a 10 bin yaralı ve ölü ile 4 milyar dolara mâl olan savaşın bedeli¹³² Kürtler için çok daha ağır olacaktır. Nisan 1974-Mart 1975 savaşı Kürtler için askeri yıkım olmanın ötesinde sosyal ve siyasi çöküntüyü beraberinde getirecektir. Yüzbinlerce Kürt İran ve Türkiye sınırlarında yaşam güvencesi arayacak, göçebe yaşam düzeni yeniden kökleşecektir. Siyasi çöküntünün faturası KDP liderliğine kesilecek, partiden büyük kopmalar olacak, çok sayıda siyasi grup filizlenecektir. Kılcal siyasi damarları artacak Kürt hareketi yeni bir özerk yönetim kurmak için 1991 Savaşına kadar beklemek zorunda kalacaktır.

Sonuç

Coğrafik olarak Irak'ın kuzeyindeki bölgede ortaya çıkan Kürt hareketinin siyasal varlığını sürdürmek için silahlı yöntemleri kullanması, dış destek ihtiyacının da ortaya çıkmasına yol açtığı görülmektedir. Kürt hareketinin dış etkilere açık olmasını, bölgenin tarihsel bir çatışma hattında olmasıyla da ilişkiliydi. Nitekim İngiltere, İran, İsrail, SSCB ve ABD gibi bölgesel ve küresel güçlerle kurulan ilişki sürekli bir şekilde Irak üzerindeki bir güç mücadelesinin de yaşanmasından kaynaklanmaktaydı. Kürt hareketi tarihsel olarak bakıldığında varlığını sürdürmek için sürekli bir dış destek arayışı içine girdiği buna karşın, dış desteğin ise sürekli verilmediği görülmektedir. İlk dönem itibariyle düşünüldüğünde Musul sorunu dolayısıyla Türkiye'nin Iraklı Kürtler bir ilişki geliştirdiği; ancak Musul sorunu İngiltere'nin amaçlarına uygun bir şekilde çözüldüğün de ise bu desteğin sonlandırıldığı görülmüştür. Aynı durum SSCB veya Amerikan desteğinde de kendini göstermiştir. Ancak beklide üzerinde durulması gereken en önemli örnek İran'ın Irak Kürt muhalefetine olan etkisidir. Dönemin Şah rejiminin doğrudan ilişki kurduğu Barzani hareketinin 1975'lere kadar desteklemesinin en önemli nedenleri arasında Şattül Arap su yolu üzerinde avantajlı konuma geçmekti. 1975 tarihinde Cezayir Anlaşması'yla bu amacı gerçekleştirdiğinde ise Kürtleri yalnız bırakacak ve Baas rejiminin onları ezmesine dolaylı şekilde destek verecekti.

Sonuç olarak, Kürt hareketinin Irak'ın kuruluş sürecinden 1975'e kadar olan dönemde yabancı devletlerin yoğun etkisine maruz kaldığı ve hareketin artan ve azalan dinamizminin dış etkenlere bağımlı olduğu görülmektedir.. Gerek Irak'a komşu ülkeler gerek Orta Doğu'ya

nüfuz etme çabasındaki bölge dışı ülkeler, bu ülkeye yönelik dış politika çıkarlarını gerçekleştirmek için Irak Kürtlerinin merkezi yönetime karşı kışkırtılmasını maliyeti az ve başarı şansı yüksek bir araç olarak değerlendirmiştir. Bu ilişkiler ağında varlığını sürdüren Kürt hareketi, merkezi yönetimden daha fazla imtiyaz elde edebilmeye şartlanmış ve Irak Kürtlerinin ülkenin bütüncül bir parçası haline gelmesi olumsuz biçimde etkilemiştir.

SON NOTLAR

*Yönetici Editör, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

¹ Saad Eskander, "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 27, Sayı 2, Kasım 2000, s.141.

² Mehrdad İzadi, *Bir El Kitabı, Kürtler*, 2. bs., çev. Cemal Atilla, İstanbul, 2007, s.137.

³ Sir Arnold Wilson, *A Clash of Loyalties, A Personal and Historical Record, Mesopotamia 1917-1920*, Londra, Oxford University Press, 1931, ss.86-87.

⁴ Lütfü Akdoğan, *Molla Mustafa Barzani Anlatıyor ve Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor?*, İstanbul, Arkaplan Yayınları, 2007, s.82.

⁵ Eskander, a.g.m., s.145.

⁶ Wadie Jwadih, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, 3. bs., çev. İsmail Çekem ve Alper Duman, İstanbul, 2004, ss.320-322.

⁷ Eskander, a.g.e., s.150.

⁸ Jwadih, a.g.e., ss.318-320; Eskander, a.g.m., s.146.

⁹ Eskander, a.g.m., ss.148-150.

¹⁰ Hilmi Bayraktar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı: İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları*, 2007. s.39.

¹¹ Seha Meray ve Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1977, ss.67-68'den aktaran Erol Kurubaş, *Sevr-Lozan Sürecinden 1950'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Cilt 1, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.99.

¹² Detaylı bilgi için bkz., Veysel Ayhan-Ferhat Pirinççi, *Saddam Hüseyin: Irak'ta Tarih Yeniden Yazılırken*, Ankara: Platin-Barış Yay., 2008.

¹³ C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey-doğu Irak'ta Siyaset, Seyhat ve İnceleme (1919-1925)*, çev. Serdar Şengül ve Serap Ruken Şengül, İstanbul, 2003.s.163.

¹⁴ Mustafa Kemal'in Eski Üçüncü Ordu Müfettişi İmzasıyla 13 Ağustos 1919'da Şeyh Mahmud Berzenci'ye Yazdığı Mektup", *Popüler Kültür Esmer*, Sayı 5, 5 Mayıs 2005, s.39.

¹⁵ Suat Akgül- Sahir Uzel, *Musul-Kerkük Harekatı*, Ankara, Berikan, 2001, ss.44-45, 177.

¹⁶ Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi*, İstanbul, Arba, 1999, s.29.

¹⁷ Jwadih, a.g.e., s.371. Bazı kaynaklara göre Şeyh Kadir Türklerle işbirliği yapmıştır. Edmund, Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, New York, Syracuse University Press, 1981, s. 30.

¹⁸ Hilmi, a.g.e., ss.105-107.

¹⁹ Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Avesta, 2001. ss.84-5.

²⁰ Akgül ve Uzel, a.g.e., s.88, ss.129-135.

²¹ Kutscherea s.88'de 24 nolu dipnot.

²² İsrail Kurtçephe, "Türk Dış Politikasında Musul Sorunu" http://www.stradigma.com/turkce/mart2003/makale_02.html, 14 Şubat 2008, s.7.

²³ Kutschera, a.g.m., ss.83-84, s.89; Jwadih, a.g.e., ss.385-392.

²⁴ "Misak-ı Milli şu hat ya da bu hat diye hiçbir zaman sınır çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin çıkarı ve Büyük Kurul'un bakışıdır. Yoksa bir haritası, mevcut bir hududu yoktur." TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.3, s.1318'den aktaran Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, İstanbul, Doz Yayınları, 2005, s.180. Mustafa Kemal ayrıca, Musul'un askeri açıdan ele geçirilmesinin savaşın biteceği anlamına gelmediğine dikkat çekmiştir. Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, İstanbul, 1957, Vatan Neşriyatı, 1957, s.255'den aktaran Kürkçüoğlu, a.g.e., s.287.

²⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1978, s.309.

²⁶ Edmonds, a.g.e., s.496.

²⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı 1923-1934*, Ankara, y.y., t.y., s.83'den aktaran Kürkçüoğlu, a.g.e., s.292.

²⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., ss.295-6.

²⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, a.g.e. s.99'dan aktaran Kürkçüoğlu, a.g.e., ss.296-7.

³⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., ss.297-299.

³¹ Türkiye ve SSCB arasında 17 Aralık 1975'te Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.

³² Şakire Xıdoye Mihoyan, *İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, çev. J. Slav, İstanbul, 1998, Peri Yayınları, ss.26-28, 58-59.

³³ Kerim Yıldız, *Irak Kürtleri, Dün, Bugün ve Yarın*, çev. A. H. Engin Urcan, İstanbul, Belge Yayınları, 2005, s.33.

³⁴ David Mc Dowall, *Modern Kürt Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2004, s.241.

³⁵ M.S. Lazarev vd., *Kürdistan Tarihi*, der. M.S. Lazarev ve Ş.X. Mihoyan, çev. İbrahim Kale, İstanbul, Avesta, 2001, ss.241-2.

³⁶ Yıldız, a.g.e., s.34.

³⁷ C.J.Edmonds, "Kurdish Nationalism", *Journal of Contemporary History*, Cilt 6, Sayı 1, 1971, s.93.

³⁸ Ekrem Sunar, *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler*, İstanbul, Doz Yayıncılık, 2007, ss.35-38.

³⁹ Ernest Main, *Iraq, From Mandate to Independence*, Londra, George Allen & Unwin Ltd, 1935, ss.104-112.

⁴⁰ Deklarasyon Azınlıkların Korunması, Uluslararası Sözleşmeler, Kazanılmış Haklar ve Yükümlülükler, Vicdan Özgürlüğü, Mali Hükümler şeklinde 5 bölümden oluşuyordu. *Declaration of the Kingdom of Iraq, Made at Baghdad on 30 May 1932, on the Occasion of the Termination of the Mandatory Regime in Iraq, and Containing the Guarantees Given to the Council by The Iraqi Government*, Cenevre, United Nations Documents and Publications Database, E/CN.4/Sub.2/1992/NGO/27.

⁴¹ Atay Akdevelioğlu, vd., *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1990*, der. Baskın Oran, 7. bs., Cilt 1, İstanbul, 2003, ss.367-8.

⁴² Mc Dowall, a.g.e., s.388.

⁴³ Hıdır Göktaş, *Kürtler 2, Mehabad'dan 12 Eylül'e*, İstanbul, Alan, 1991, s.16.

⁴⁴ Jwadih, a.g.e., s.164.

⁴⁵ Edmonds'un bu değerlendirmeyi, Alman yanlısı Geylani Hükümeti henüz düşmeden yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat Alman "tehdidi" henüz İkinci Dünya Savaşı başlamadan baş göstermiştir. Bu nedenle İngiltere'yle ilgili kanaatlerin Nazilere tepki olarak bir anda oluşup dağıldığı düşünülmemelidir. C.J. Edmonds Private Papers, file 4 box 11, (Oxford University St. Antony's College, Middle East Centre), Secret, *The Kurds in Iraq*, May 1941, 27 Temmuz 1941'den aktaran Walid M. S. Hamdi, *Rashid Ali Al-Gailani and the Nationalist Movement in Iraq, 1939-1941, A Political and Military Study of the British Campaign in Iraq and the National Revolution of May 1941*, Londra, Darf Publishers, 1987, s.173.

⁴⁶ Malik Müfti, *Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*, Sovereign Creations, New York ve Londra, Cornell University Press, 1996, ss.34-35.

⁴⁷ Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında Irak'ta özellikle Kürt bölgesinde İngilizlere karşı provokasyon çıkarma girişimleri için bkz. Gottfried Müler, *Yanan Doğu'da Nazilerin Kürdistan Seferi*, çev. Mesut Keskin, İstanbul, Avesta, 2003.

⁴⁸ Müfti, a.g.e., ss.34-36. Almanların Musul demiryolu aracılığıyla Bağdat'taki müttefiklerine ulaştırdığı 3-4 tren dolusu askeri malzeme "Kare As" ve Geylani'yi kurtarmaya yetmemiştir.

⁴⁹ Bilgin, a.g.e., s.48, Kutschera, a.g.e., s.165.

⁵⁰ Hamdi, a.g.e., s.174.

⁵¹ Hamdi, a.g.e., ss.173-175. Acaba Berzenci'nin kaçması ile Barzani'nin kaçmasının sağlanmasına çalışılması arasında bir ilişki olabilir mi? Bu sorunun yanıtlanması için yeterli bilgi yoktur fakat zamanlama ve İngilizlerin Kürtlere biçmek istediği misyon "tesadüf"ün sınırlarını zorlamaktadır.

⁵² Mesut Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, çev. Vahdettin İnce, 2. bs., Cilt I, İstanbul, Doz Yayınları, 2005, ss.58-59.

⁵³ Barzani, Cilt 1, a.g.e., s.112.

⁵⁴ Lütfü Akdoğan, *Molla Mustafa Barzani Anlatıyor ve Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor?*, İstanbul, Arkaplan Yayınları, 2007, s.122.

⁵⁵ Barzani, Cilt 1, a.g.e., s.115.

⁵⁶ Bilgin, a.g.e., s.62.

⁵⁷ McDowall, a.g.e., ss.321-2.

⁵⁸ Aegleton, a.g.e., s.66.

⁵⁹ Archie Roosevelt, "The Kurdish Republic of Mahabad", *The Middle East Journal*, Cilt 1, Sayı 3, Temmuz 1947, ss.247-269. ss.254-5.

⁶⁰ Barzani, Cilt I, a.g.e., s.131, 175.

⁶¹ Jwadiéh, a.g.e., s.498.

⁶² Aegleton, a.g.e., s.152.

⁶³ Abdurrahman Kasımlı, *İran Kürdistanı*, İstanbul, Belge Yayınları, 1999., s. 32.

⁶⁴ Abdul Rahman Ghassemlou, *Kurdistan and the Kurds*, Prag, Publishing of the Czechoslovak Academy of Sciences, 1980, s.76.

⁶⁵ Louise Fawcett, *Iran and Cold War, The Azerbaijan Crisis of 1946*, Sydney, Cambridge University Press, 1992., a.g.e., ss.122-128.

⁶⁶ Aegleton, a.g.e., s.187.

⁶⁷ Barzani, Cilt1, a.g.e., s.135.

⁶⁸ Roosevelt, a.g.e., ss.244-245, 257-259.

⁶⁹ Barzani, Cilt 1, a.g.e., ss.185-186.

⁷⁰ Kutschera, a.g.e., s.229-230.

⁷¹ Barzani, a.g.e., ss.241-242.

⁷² Bilgin, a.g.e., s.123.

⁷³ Barzani, Cilt 1, s.249.

⁷⁴ SSCB'ye 500 kişilik bir grupla iltica eden Barzani, Irak'a 784 kişi olarak döndü. Barzani, Cilt 1, s.338.

⁷⁵ Akdoğan, a.g.e., ss.131-132.

⁷⁶ Kutschera, a.g.e, ss.238-239.

⁷⁷ McDowal, a.g.e., s.404.

⁷⁸ Jawad, a.g.e., s.40; Barzani, Cilt 1, a.g.e., ss.331-333.

⁷⁹ Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.32.

⁸⁰ Bilgin, a.g.e., ss.141-142.

⁸¹ Jawad, a.g.e., ss.122-123.

⁸² Gökteş, *Kürtler 2*, a.g.e., s.136.

⁸³ Kutschera, a.g.e., ss.282-283.

⁸⁴ Ali Rıza Şeyh Attar, *Kürtler ve Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*, İstanbul, Anka, 2004, s.145.

⁸⁵ Edmund Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, New York, Syracuse University Press, 198 s. 68.

⁸⁶ Kutschera, a.g.e., ss.285-286.

⁸⁷ Gökteş, *Kürtler 2*, a.g.e., s.137.

⁸⁸ Bilgin, a.g.e., ss.192-3.

⁸⁹ Barzani, Cilt 2, ss.145-147.

⁹⁰ Kutschera, a.g.e., ss.298-311.

⁹¹ Barzani, Cilt 2, a.g.e., ss.372-373.

⁹² Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.158, 168.

⁹³ Kutschera, a.g.e., s.304.

⁹⁴ Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.369.

⁹⁵ Kutschera, a.g.e., s.307.

⁹⁶ Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.191.

⁹⁷ Bilgin, a.g.e., ss.237-238.

⁹⁸ Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.205.

⁹⁹ Bilgin, a.g.e., s.253.

¹⁰⁰ Stephen C. Pelletiere, *The Kurds: An Unstable Element in the Gulf*, Boulder ve Londra, Westview Pres, s.164.

¹⁰¹ Kutschera, a.g.e., s.321.

¹⁰² Hulusi Turgut, *Barzani Dosyası*, İstanbul, 1969, s.120. Molla Mustafa Barzani, Hulusi Turgut'a Türkiye dönüşünde dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a ve Başbakanı Süleyman Demirel'e iletmek üzere birer mektup vermiştir. Barzani mektuplarında, Türkiye'nin her türlü desteğine ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir.

¹⁰³ "Assyrian Representatives Reported to U.S. Officials that Kurdish Democratic Party Leader Mullah Mustafa Barzani was under Pressure to Attack the Kirkuk Oil Facilities, and Continued to Hope for U.S. Support", 29 May 1969, ABD Dışişleri Bakanlığı Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70821.pdf>, 1 Mart 2008.

¹⁰⁴ "An Official Emissary of Kurdish Democratic Party Leader Barzani Arrived to Deliver an Appeal for Assistance in the Struggle with the Iraqi Government from the Kurdish Leader to Secretary of State

Rogers”, 13 June 1969, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70823.pdf>, 1 Mart 2008.

¹⁰⁵ Randal, a.g.e., ss.157-158.

¹⁰⁶ “Israeli Government Officials, Meeting with Kurdish Democratic Party Leader Barzani’s Representatives in Tehran, Pledged Assistance if Hostilities Were Resumed”, 7 March 1970, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70851.pdf>, 1 Mart 2008.

¹⁰⁷ M.S. Lazarev vd., *Kürdistan Tarihi*, a.g.e., ss.320-322; Gökteş, *Kürtler 2*, ss.145-150.

¹⁰⁸ “In a Meeting with Embassy Officers in Beirut, a Kurdish Democratic Party Leader Barzani Representative Again Requested U.S. Assistance for The Kurds’ Anti-Baghdad Movement”, 11 March 1971, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70878.pdf>, 1 Mart 2008.

¹⁰⁹ “A Close Associate of Barzani Contacted the Embassy in Beirut to Request Talks with the U.S. Government”, 16 July 1971, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/72208.pdf>, 1 Mart 2008.

¹¹⁰ “Notifying Haig of the Renewed SAVAK Plea for Assistance on behalf of Kurdish Democratic Party Leader Barzani, Saunders Concurred with the Department and CIA that the United States Should Avoid Involvement”, 27 March 1972, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70899.pdf>, 1 Mart 2008.

¹¹¹ Ghareeb, s.117. Mesut Barzani de, 1970 anlaşmasının uygulanması konusunda her iki tarafın da kabahati olduğunu belirtmektedir ancak Kürt tarafının hatalarını anlatmamaktadır Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.241. McDowal’a göre, Kürt tarafı otonomi anlaşmasından sonra da yabancı devletlerle ilişkisini sürdürmesi Bağdat’ı tahammülsüzlüğe sevk etmişti. McDowall, a.g.e., s.444-445.

¹¹² Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.279.

¹¹³ Stephen C. Pelletiere, *The Kurds: An Unstable Element in the Gulf*, Boulder ve Londra, Westview Press.ss.166-167.

¹¹⁴ “Notifying Haig of the Renewed SAVAK Plea for Assistance on behalf of Kurdish Democratic Party Leader Barzani, Saunders Concurred with the Department and CIA that the United States Should Avoid Involvement”, 27 March 1972, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70899.pdf>, 1 Mart 2008.

¹¹⁵ “Helms Described the Kurdish Effort, Against a Background of Closer Soviet-Iraqi Ties, to Elicit International Support for their Resistance Movement”, 29 March 1972, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70888.pdf>, 1 Mart 2008; “Helms Passed Along Kurdish Views on Growing Soviet-Iraqi Cooperation, Soviet Pressure on the Kurds to Negotiate with Baghdad, and Kurdish Reservations Towards Dealing with the Ba’ath”, 31 March 1972, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70889.pdf>, 1 Mart 2008; “Killgore Passed Along a Memorandum of Conversation from the Meeting Between Iraqi Desk Officer Thomas J. Scotese and Zyd Uthman, Barzani Emissary, Who Appealed for US Financial and Military Assistance”, 5 April 1972, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/72268.pdf>, 1 Mart 2008.

¹¹⁶ Jonathan C. Randal, *Kurdistan After Such Knowledge, What Forgiveness?*, Londra, Bloomsbury, 1998, s.159.

¹¹⁷ Edgar O’Ballance, *The Kurdish Struggle*, New York, MacMillan, 1996, s.93.

¹¹⁸ “The Memorandum Reported on the June 30 Conversation Between Barzani’s Representatives and Dcı Helms, Richard Kennedy of the White House, and a CIA Officer”, 5 July 1972, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/70906.pdf>, 1 Mart 2008.

¹¹⁹ “Haig Forwarded a Memorandum from Helms which Outlined the Outcome of His Talks with Barzani Representatives and a Proposal for Covert Assistance to the Kurds”, 28 July 1972, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/72011.pdf>, 1 Mart 2008.

¹²⁰ “Kissinger Summarized for the President a Progress Report from Helms on the Kurdish Support Operations”, 5 October 1972, ABD Dışışleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/72019.pdf>, 1 Mart 2008.

¹²¹ Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.363.

¹²² Bilgin, a.g.e., ss.282-283.

¹²³ Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.294.

¹²⁴ Pelletiere, a.g.e., s.174.

¹²⁵ Ekrem Sunar, *Barzan’dan Bağdat’a Kürtler*, İstanbul, Doz Yayıncılık, 2007., s.88.

¹²⁶ Barzani, Cilt 2, a.g.e., s.330.

¹²⁷ Sunar, a.g.e., s.88.

¹²⁸ Pelletiere, a.g.e., s.169.

¹²⁹ Kutschera, a.g.e., ss.371-372.

¹³⁰ Göktaş, a.g.e., s.152-153.

¹³¹ Barzani, Cilt 2, s.345.

¹³² Kutschera, a.g.e., s.378.